

KÖZLEMÉNYEK

400 éves francia levelek és könyvszámlák. Batthyány Boldizsár és Jean Aubry barátsága

Az itt közlésre kiszemelt kilenc levél, illetve könyvszámla egy nagyobb terjedelmű tanulmányom egysége. A zömében francia nyelven írt levelek attól a Jean Aubrytól valók, aki a 16. században közismert Wechel könyvkiadó cégnek, mondhatnám dinasztíának is, egyik jónevű tagja. Jóllehet frankfurti illetőségű volt, mégis legtöbbit Bécsben, Prágában tartózkodott. Különösen azóta, amióta a bécsi udvar fizetéses könyvbeszerzője lett. Ezért írja leveleinek végére eleinte „libraire françois”, majd később „librarius aulicus”. Ez a fémjelzés minket elsősorban azért érdekel, mert a francia humanista e megbízatása révén a lehető legszorosabb kapcsolatba került a bécsi humanista körrel, beleértve a bécsi udvarban tevékenykedő magyarországi urakat is. E kapcsolatnak egyik dokumentuma az a barátság, mely Jean Aubry és Batthyány Boldizsár között egy életen át tartott. Alighanem helyt álló az a következtetésem, hogy Batthyány már Párizsban hallott — vagy tán ismerte is — a hite miatt menekülni kényszerülő Wechel családot. Az mindenképpen bizonyított, hogy Wechelék párizsi házában lakott az ugyancsak üldözött Clusius. Hangsúlyozni kívánom a Wechel—Clusius—Aubry—Batthyány kapcsolat közötti reális összefüggéseket, melyeknek betetőzése épp abban domborodik ki, hogy a Németújvárról Nyugatra távozó, Bécsben sem „grata persona” Clusiust Jean Aubry fogadta be, sőt frankfurti lakáson kívül, kertet is vásárolt számára.¹ Aubry tehát nem csak könyvügynöke volt Batthyány Boldizsárnak, hanem hitsorsosa, barátja is, aki az itt közölt levelek tanúsága szerint főúri barátját a legfrissebb hírekről informálta. Mindenek felett könyvtörténeti vonatkozásban rejt számos adatot ez a levelezés.

Leltárak, végrendeletek, peres ügyek aktái révén nem egy humanistánk könyvtáráról tud a szakirodalom. Ezeknek is igen nagy értékük van, de a legritkább esetben adnak számot egy-egy könyvtár születésének körülményeiről, a könyvtárgyarapítás elvi és gyakorlati kivitelezéséről, koncepciójáról. Ami pedig a könyvek árát illeti, legtöbbször hazai vagy provinciális jellegüknél fogva nem nyújtanak összehasonlítási alapot a nemzetközi könyvpiaccal.

A még rendelkezésünkre álló, egyéb könyvkereskedőtől származó számláktól függetlenül, vagyis önmagában ez a kilenc könyvjegyzék és levél is perdöntő abból a szempontból, hogy Batthyány Boldizsár tudatosan, tervszerűen és a korabeli „könyvtártudomány” igényeinek megfelelően látott hozzá a németújvári bibliotéka megteremtéséhez. Eleve megdől az a feltevés, hogy Boldizsár könyvtárának legnagyobb részét őseitől örökölte vagy szekularizációs, jogtalan rekvirálások alkalmával, óriási kiterjedésű bir-

¹ A Wechel, illetve Aubry és Clusius egykori párizsi, majd később frankfurti barátságáról a *Wechel könyvkiadó cég magyarországi kapcsolatai* című tanulmányomban külön tárgyalok (Kézirat). Vö.: Friedrich Wilhelm Tobias HUNGER: *Charles de L'Escluse (Carolus Clusius 1526 – 1609)* 29., 134., 169 – 171.

tokain található kolostorok kifosztásával szerezte volna. A Batthyány-Missilisek mindezt apja számlájára írják.² Boldizsárt nem elégítette volna ki ez a fajta „könyvtár-gyarapítás”. Előre összeállított katalogusokat küldött Aubrynak is, akárcsak a többi könyvárusnak. Elég csak Wolfgang Veylichnek, Aubry titkárának 1587. febr. 7-i, Bécsből küldött levelére hivatkoznunk és már is választ kapunk arra, hogy ki irányította Batthyányt. Nem az ügynökök, de még humanista barátai sem, ahogy Iványi Béla feltételezte.³ Könyvtárának fejlesztésével kapcsolatban, sőt annak „profiljáról” úgy tűnik, saját maga döntött. Egyedül a francia könyvek terén tapasztalható némi kezdeményezés Aubry részéről; ő ugyanis mindig jelezte, ha a francia könyvpiacra Batthyány igényeinek megfelelő művekre talált. De ezekkel kapcsolatban is mindig hozzáfűzi, hogy csak félretette, és majd a könyvek átnézése után döntse el a főúr, hogy megkívánja-e tartani azokat. (Pl. 1573. okt. 31.)

Vajon Aubry számlái alapján következtetni lehet-e a németújvári könyvtár teljes állományára? Korántsem. Egyrészt azért nem, mert más bécsi és gráci kereskedőktől is vásárolt Batthyány könyveket, — másrészt bizonyára sokkal több csomagot, levelet, számlát küldött Aubry Németújvárra, mint amennyit a körmendi hercegi, majd 1945 után az Országos Levéltár megőrzött. A híres könyvtár első fennmaradt katalógusa (18. századból való) ugyanis számos olyan 16. században kiadott könyvről ad számot, melyek legtöbbször alighanem szintén Batthyány Boldizsár vásárolta és köztük sok Aubry útján kerülhetett hozzá. Ettől függetlenül, az itt közölt számlák a könyvek számszerűségét illetően, pusztán kvantitatív összefüggésükben tekintve is, igen tekintélyes gyarapodást jelentenek. 153 műről ad számot ez a levelezés, ami a korabeli könyvtárállományokhoz viszonyítva feltűnő magas. A könyvekről azt is elárulják a számlák, hogy hány rétüek, milyen a kötésük, — és hogy mi az áruk. A legdrágább könyv az a 8 kötetes *Biblia magna Regia*, melyről az 1577. febr. 27-i számla ad számot: 103. — f. (!)

A számlák alapján reális képet alkothatunk magunknak a könyvek tartalmáról is. A teológiai, vallástörténeti, hitvitázó művek számszerint túlsúlyban vannak, — de a történeti témákkal foglalkozó könyvek száma, valamint a természettudomány körébe vágó kémiai, alkémiai művek gyakorisága elgondolkoztató. Az utóbbi annyira feltűnő volt, hogy elindítója lett a németújvári alkémia utáni további kutatásaimnak. Ezen a téren R. Ewans fontos megállapításokat tett.⁴ A közép-európai reformáció krízisének okait vizsgálva, összefüggéseket látott a Wechel—Aubry—Marn könyvkiadók okkultista kiadványainak magas száma és a válság létrejötté, majd pedig elterjedése között. Evans megfigyelése minden bizonnyal megalapozott és helytálló, különösen Közép-Európa más országaival kapcsolatban. Batthyány Boldizsár esetében azonban a további kutatások azt is felszínre hozták, hogy az alkémia iránti érdeklődésének főforrása nem a Jean Aubryhoz fűződő erős kapcsolata. Az 1571. dec. 14-i számla ugyan erre engedne következtetni,

² Batthyány Kristóf fosztogatásairól, az ezzel kapcsolatos ferences előjárók, „custosok” panaszleveleiről a Batthyány-Missilisekben talált adatokat l.: KATONA Imre: *A Báthoryak, Batthyányak és Zrínyiek Habsburg-ellenes mozgalma*. Savaria 1964. 160. Ezek alapján nem helyt álló Theodor Tabernigg véleménye, mely szerint Kristóf csak a már megszűnt, a török vagy reformáció miatt feloszlott kolostorokból hozzá menekített javakat vette volna őrizetbe; vö. *Die Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing*. Biblos 1972. 167. l.

³ Iványi Béla többször érinti ezt a témát és hol Pistalociusra, hol Elias Corvinusra, máskor pedig Homelis doktorra tesz célzást, vö. OSZK kézirattár Fol. Hung. 2903. 91—134.

⁴ R. J. W. EWANS: *The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572—1627*. Past & Present Supplement 2. Tanulmányának 38—52. l. foglalkozik az említett krízis okaival *The crisis of Intellectual Calvinism* cím alatt. A tavaly megjelent tanulmányról bővebben l. ismertetésemet a MKSz 1976. évfolyamában.

de az Elias Corvinus bécsi professzorral folytatott levelezés alapján nyilvánvaló, hogy Aubry szerepe ezen a téren elhalványul, és őt néhány szóban forgó mű beszerzésére kérte fel csupán. Corvinusszal viszont laboratóriumi kutatásokat készített elő elméleti és gyakorlati síkon egyaránt.⁵ Jean Aubry szerepét más vonatkozásban látom igen gyümölcsözőnek. A valamikor Párizsban apród szolgálatot teljesítő Batthyányt élete végéig érdekelték a francia események: kül- és belpolitika, a hugenotta kérdés. Nos Aubrytól szerezte be ezeket a híreket és számos olyan könyvet küldött neki, melyeken keresztül belelát-hatott az akkori francia szellemi élet részleteibe is. A számtalan példa közül az 1574. jún. 18-i bécsi levélre hívjuk fel elsősorban a figyelmet, melyben a Báthory István len-gyel sikereit megelőző új helyzetről, a bécsi udvar, illetve a francia király politikai ve-reségéről informálta Batthyányt. Az ilyen jellegű levelek adnak igazi választ arra a mindmáig tisztázatlan kérdésre, miért nőtt egyre jobban még a protestáns urak körében is a Báthory vezetése alatt elképzelt Habsburg-ellenes nyugat-magyarországi ellenállási mozgalom, sőt a magyar királlyá választandó Báthory által egy erős nemzeti állam létre-hozásának vágyalma. Bécs sokáig nem tudta, mi az oka és mi a forrása annak a jólérte-sültségnek, melyet a Batthyány – Zrinyi – Nádasdy triász magatartása árult el. Aubry révén Batthyány egy hónapon belül értesült az európai külpolitika legfrisebb „sakk-húzásairól”. Határozott egyéniségét itthon ez még vonzóbbá, Bécs számára még félel-metesebbé tette. Így lett Batthyány Boldizsár a már-már „nemzeti pártnak” nevezhető ellenállás vezére, akit a bécsi udvar hiába igyekezett a legtitkosabb tanácsosai közé so-rolvá magához láncolni. Az 1583. országgyűlésen tanúsított magatartása miatt szóba került letartóztatása is. Politikai érettségét csak úgy tudjuk lemérni, ha figyelembe vesszük az Aubry számláin feltüntetett impozáns olvasmányi „repertoárját” (*Machiau-ellius de Republica; Histoire de Machiavello; Discours Antimachiaveliste; Relatio historica; Discours Modernes* stb., stb.). Jean Aubry az előbb említett, 1574 nyarán írt levelében (egyelőre még nem tisztázott ok miatt) drámai szavakkal arra kéri Batthyányt, hogy a quasi „becsempészett” *Dialogue françois* c. könyvet néhány más művel együtt a leg-nagyobb óvatossággal kezelje. Ez, valamint az 1576. márc. 8-ához hasonló levelek („össz-európai” konferencia Angliában!) – úgy gondolom – messze túlmutatnak a csupán művelődéstörténeti érdekességeken és fontos adatok forrásává teszik a Jean Aubry – Batthyány Boldizsár között kialakult barátság írásban rögzített levéltári dokumentáció-ját.

Művelődéstörténeti, de még inkább irodalomtudományi értékelésre természetesen itt most még kísérletet sem teszünk. Erre csak a többi (gráci, bécsi) könyvszámlák egyes tételeinek pontos meghatározása és a közzétett katalógusok alapján történő azonosítási kísérleteink után kerülhet sor. E kollektív közreműködést igénylő hosszadalmas kutatás-tól függetlenül, annyit már ezekből a számlákból is láthatunk, hogy a humanista-rene-szánsz kutatás minden ágát érintő anyag nagy meglepetéseket tartogat. Külön említésre méltók azok a művek, melyek szépirodalmi vagy a szépízlés, művészi stílus elsajátítása szempontjából jelentenek igen fontos határkövet. Manutius levelezése, korabeli Cicero kiadások, Castiglioni, Bodin, de különösen Rablais művei (meg volt német fordításban is!) sokat jelentő tételek!

Talán nem megalapozatlan az a remény, hogy a közeljövőben új szempontok figye-lembevételével elkezdhető már a „németújvári humanista központ” monográfiájának megírása. Ez a közlemény többek között szerény felhívás kíván lenni e nélkülözhetetlen

⁵ Vö.: BARLAY Ö. Szabolcs: *Elias Corvinus magyarországi barátai. Különös tekintettel a Batthyány-Missilisekben talált adatokra, valamint Batthyány Boldizsár humanista köre és a németújvári bibliotéka első évtizedei* című MKSz- és ItK-ban sorra kerülő tanulmá-nyaim. (Kézirat.)

mű elkészítésére, külön hangsúlyozva, hogy az ehhez szükséges dokumentáció feltárása csakis levéltári kutatás alapján történhetik.

E legfontosabb feladat mellett — átmenetileg — természetesen minden adatot össze kell gyűjteni és összefüggéseire felhívni a figyelmet. Így például arra is, hogy a fent említett szempontokon kívül ez a levelezés a hazai könyvkereskedelemmel kapcsolatban is igen becses és új adatokat nyújt. Gulyás Pál akadémiai r. tagsága alkalmából elkészített székfoglaló előadásában azért nem szólt az itt közölt könyvjegyzékekről, árakkal ellátott katalógusról, mert ismeretlen volt számára a körmendi hercegi levéltárban őrzött 16. századi dokumentum.⁶ Így a rendkívül értékes tanulmányt a jelen és az ezt követő közleményeink kiegészítik és teljesebbé válik ezáltal a 16. század második felére vonatkozó könyvkereskedelmi ismeretünk. Azok az adatok ugyanis, melyek a bártfai Gutgesel Dávid, Dudling Kristóf vagy az Eperjesen működő Guttler Gáspár és néhány vándorkönyvárus „Puchführer” tevékenységére vonatkoznak — a jelek szerint — csak apró, bár jelentős nyomai a magyarországon meginduló könyvkereskedelemnek.⁷ Ugyanez vonatkozik a másik, 1576-ból származó könyvjegyzékre is, „Az Minemeo keoiweket Pesty Ferencztül az zantay praedicator Debreceni János praedicator, ky mostan karoly praedicator, Debrecenben az keoni keoteonel hagiot”,⁸ A 9 tétel 308 példányban került a könyvkötőhöz („In flor. 39 den. 70.” árban) és bár a művek címét is közli, mégsem hasonlítható össze Jean Aubrynak, az Európa-hírű könyvkiadó és -kereskedő humanistának magyarországi tevékenységével. Nem szólva arról, hogy a bártfai és eperjesi árusok esetében a szálak Breslauig (Scharffenberg Crispin) és Wittenbergig (Moricz Goltz) vezetnek, míg a németújvári könyvtár gyarapítását a frankfurti, augsburgi, linzi, bécsi, prágai könyvpiac biztosította. A levéltári dokumentációnknak egy másik értéke az árak megjelölésében mutatkozik. A könyvkereskedelem történetével foglalkozó szakirodalom ugyanis ritkán talál olyan katalógust, mely az árakat is feltüntetné. A könyvkereskedők ugyanis gyakran a kereslettől tették függővé az árakat és így nem volt érdekük az előre megszabott árak rögzítése. Aldus Manutius 1498-as, árakat is feltüntető katalógusának nem sok kereskedő örült, és igen kevés ehhez hasonló maradt ránk. A Báthory Zsigmond engedélyével működő Joan Gallen nevéhez fűződő árak sem jöhetnek számításba, mert ezek az adatok a hagyatéék összeírásának értékmeghatározására vonatkoznak, nem pedig a hazai könyvpiac tényleges áaira.⁹

Végül szólni szeretnék az itt közzétett és az ezután sorra kerülő könyvjegyzékek, számlák forrásáról és a kutató munkával kapcsolatos lényeges tudnivalókról. A körmendi

⁶ GULYÁS Pál: *Könyvkereskedelmünk a Mohácsi vésztől az 1772. évi rendtartás kibocsátásáig* (Rendes tagsági székfoglaló a Magyar Tud. Akadémiában) OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 152–170. Ezenkívül sok új szempont található Jenő BERLÁSZ: *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16–17. Jahrhundert*. MKSz 1974. 1–2. sz. 14–28., valamint uő.: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században* c. tanulmányának történeti áttekintésében. Különlenyomat az *Irodalom és Felvilágosodás* c. tanulmánykötetből. 1974. 283–332. 1.

⁷ Gutgesel Dávidról és bresloui kapcsolatáról ÁBEL Jenő: *A bártfai szt. Egyed templom könyvtáranak története*. Bp. 1885. 116–117.; Dudlinger Kristóf wittenbergi tartozásáról uo.; Az eperjesi Guttleréről, aki engedély nélkül még Gyulafehérvárott is árusított és ezért II. János letartóztatta: KEMÉNY Lajos: MKSz. 1920–21 évf. 133. 1. Kassa város jegyzőkönyvéből, — valamint uő.: *Adatok a kassai könyvmásolók történetéhez* MKSz 1910. 190 l.

⁸ Vö.: ZSINKA Ferenc: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. Bp. 1928, XII. k. 23. l.

⁹ Johan Gallenről Kemény i. m. 190. l.; valamint uő. Egy 16. századi könyvkereskedő raktára MKsz 1895. 310. — Különben az első nyomtatott könyvkatalógus Magyarországon a nagyszombati jezsuitáktól maradt fenn (*Catalogus librorum. 1710*) vö.: RÁTH György: *A legrégebb magyarországi könyvárusjegyzék 1710-ből*. MKSz. 1888. 59–84.

ún. „Hercegi levéltár” átnézésével megbízott Iványi Béla 1940-es évek elejétől rendkívül pontos, lelkiismeretes szakavatottsággal végezte levéltári munkáját. Számatalan adatközlésre került sor az ún. *Körmen di Füzetek* és egyéb folyóiratok hasábjain. A németújvári könyvtárra vonatkozó tanulmánya azonban már nem jelent meg. Ennek kézirata az OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903. jelzet alatt található. Az itt közölt levelek betűszerinti átnézését a Körmen dről Budapestre áthozott és az Országos Levéltárban őrzött eredeti dokumentumok alapján végeztem el. Egyedül az 1576. márc. 8-i bécsi levélnek nem akadtam a nyomára és így ezt a rendkívül érdekes és fontos iratot Iványi Béla leírása alapján adom közre (i. m. 120–121.) Mindezzel Iványi kutató munkájának felbecsülhetetlen értékét akartam újból hangsúlyozni. A Batthány Missilisek terén mindmáig őt kell tekintenünk a legmegbízhatóbb szaktudósnak. Levéltári kutató munkája kötelez a folytatásra.

I.

1571. december 14. Bécs.

Jean Aubrynak sikerült megszereznie a Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum c. művet. Viszont sem a Coelum Philosophorum, sem a Dialogi de Alchimia c. könyvekből nincs már példánya. Más könyvkereskedőnél nem sikerült beszereznie Batthyányinak alkémista művekkel kapcsolatos megrendelését. Viszont a mostani csomagban levő Moriens Romain műre külön is felhívja figyelmét. — Eredeti je jélv papíron. OL P 1314 1073.

Tres magnifique Seigneur, iay receu per l'ung de nos domestiques ung memoire suiuant lequel ie uous enuoyé les lieures soubz escriptz pour lequelz ay esté payé comme aussi demi thalar me restoit quant partistes d'icy pour ung Rerum a Societate Jsu in oriente gestarum ie n'ay plus de Coelum philosophorum ny de Dialogi de Alchimia et ay cherche chez les aultres libraires, mais n'en ay trouué aulcun. Vostre Seigneurie uoirra le Moriens Romain que presentement uous enuoye, car il me semble soit beaucoup plus ample que nestoit celuy que dernièrement vous vendey, affin si le demandies pour quelque aultre le retenies plus tost pour uous mesmes. Je n'ay rien receu de nouveau digne estre mande a votre Seigneurie feray fin apres auoir prie Dieu nous augmenter ses graces. A Wienne ce 14 Decembre 1571.

De Votre Seigneurie humble serviteur
Jan Aubri libraire françois.

{ Idea Medicinæ	simul cumpacti	— fl.	1 k.	15
{ Disputatio de Medicina				
{ Raymundi Lulii Mercuriorum	s. cumpacti	— fl.	1 k.	—
{ Raymundi Lulii de Sancta Essentia				
{ Laurencii Venturi de Conficiendo				
{ lapidis philosophorum	s. cumpacti	— fl.	— k.	48
{ Dialogi Garlandi 8				
{ Moriens Romain	cumpacti 4	— fl.	— k.	28
{ Lapis Metaphisicæ Dorn				
{ Chemicum Artificium prima pars Dorn simul cump.		— fl.	— k.	48
{ Chemicum Artificium 2 pars				
Rerum in Galia gestarum	cumpacti	— fl.	1 k.	32
			fl.	5 k.
Rerum a Societate Jsu in Oriente gestarum	R	— fl.	— k.	34
			fl.	6 k.
				25

II.

1573. október 31. Bécs.

Megemlíti Saller Farkast, mint aki kettőjük postáit hozza-viszi. Most is rajta keresztül bonyolítja le a megrendelt könyvek szállítását. Sajnos az idő annyira rövid volt, hogy nem tudta beköztetni a számlán szereplő műveket. Ezeken kívül is van jó néhány francia könyve, ezeket majd

akkor küldi el, ha Batthyány visszajön. Ami az útközben elmaradt — vagy tán elveszett — nap-tárákat illeti, mihelyst előkerül a hordó, azonnal útnak indítja. — Eredetije papíron, kívül zárópecséttel, mesterjegyhez hasonlítható ábrával. A borító lapon címzés: *Au tres magnificq et tres honore Signeur Monsigneur Balthazar Búdchiany (!). La part ou il sera. OL P 1314 1074.*

Au nom de Dieu le dernier octobre 1573 le Wienne.

Tres magnificque et tres honore Signeur, y a dix jours que receus ung memoire de quelque petitz liures desirez auoir l'ung des seruiteurs de Votre Magnificence et lors n'ayant encor rien receu de nos lieures nouveaux ne vous peu enuoyer aulcuns des dictz liures jusque a present ayant seulement hier receu uos dictz liures ce jourd huy est uenu uers nous l'ung des seruiteurs de votre dictz Magnificence nomine Wolff Schaller, auquel ay deliuray les liures soubz escriptz lesquelz pour la brieuete du temps non peu estre relies et les enuoyé a votre dictz Magnificence esperant, que sont reliurs par de la, qui les pourront reliev ou si non me les rennoyant par de ça par la premiere comodité les feré reliev, nous auons beaucoup d'autres beaux liures francois que reservons a quant votre Magnificence retournera par de ça. Quant aux Calendarium ou Ephemerides pro anno 1574 le malheur a voullu quilz sont restes avecq autres liures dans ung tonneau, lequel nous est demeure derriere par les chemins, que esperons toutesfois recepuere dans 15 jours et les ayant receus ne faudray a en envoyer a votre dictz Magnificence faisant fin par mes humbles relations a votre Magnificence priant Dieu pour icelle. De Votre Magnificence humble seruiteur Jan Aubry.

Epistola ornatissimi cuiusdam viri in 4-0	— f.	— k.	20
Histoire des Massacres de France 8-0	— f.	— k.	12
Epistola Carpentarii in 4-0	— f.	— k.	10
Responsio ad orationem in concilio Helvetiae habita 8	— f.	— k.	4
Carmina illustrium Germanorum in 4-0	— f.	— k.	6
Dialogus novus in 8-0	— f.	— k.	12
Von Vervolgung der Kirchen 8-0	— f.	— k.	12
Hieronimi Zanchi de Trinitate in folio	— f.	2 k.	—
Stephani Zegeadini de Trinitate 8-0	— f.	— k.	15
Epistolarum Theologorum Theodori Bezae 8-0	— f.	— k.	35
Fides Jesu et Jesuitarum 8-0	— f.	— k.	30
Litere de Sr P. Martir in 8-0	— f.	— k.	4
Preseruatif contre les Jesuites 8-0	— f.	— k.	6
Harangue de Monsieur de Valence 8-0	— f.	— k.	10
Histoire de la guerre de Cypre 8-0	— f.	— k.	30
Bericht wider die Juden deudsch in 4-0	— f.	— k.	12
Disputatio de medicina noua Theoph paracelsi 4-a pars		— k.	35
Summa	— f.	6 k.	13

III.

1574. jún. 18. Bécs.

Aubry nyugtázza a neki küldött összeget. A mellékelt csomagban található könyveken kívül tudott volna még másokat is vásárolni, de inkább megvárja míg Batthyány Bécsbe jön. A lenygel trónra vonatkozó francia külpolitikai hírekben kívül beszámol a Németújvárra küldendő francia szakács ügyéről. Külön lelkére köt Dialogue françois-t, mely bizonyára a „tiltott” könyvek listáján szereplő mű, tehát bizalmasan kezelje. Utóiratként a kifestett Theatrum Orbis Terrarum-ra vonatkozó tudnivalókat foglalja össze. — Eredetije félv papíron. Külv címzés: *Au tres magnificq et tres honore Signeur Monsigneur Balthasar Bachianj (!) la part ou il sera. OL P 1314 1075*

Au nom de Dieu le 18 Juing 1574 en Wienne.

Tres magnificqu et honore Signeur, par ce present porteur ay receu cinq ducatz de Sallzburg valent k. 105 piece et quatre ducatz d'Hungrie a k. 108 la piece, qui fait en somme toute quinze florins cinquante e sept kreutzers ie dis f. 15 k. 57 et votre Magnificence me debouit du passe f. 14 a present par votre seruiteur present porteur ie uous enuoye les liures cy apres escriptz au memoire cy en clos montans a trente ung florin quinze kreutzers, ie dis f. 31 k. 15 ie usse heu la comodité et loisir faire reliev quelque autres liures par votre Magnificence leusse volontiers fait et si scauois aussi que votre Magnificence eust autres liures agreables que ceux que luy enuoye a present luy eusse volontiers enuoye, mais ayant

crainte en enuoyer aucuns vous uierendroyent a desplaisir attendray a les vous faire veoir a quant il plaira a Dieu vous ramenez en santé en ce pays. Au reste tres magnifique Seigneur suiuant le comandement ay de Vre Mag^{ce} si ie pouois trouver quelque cuisinier francois par servir icelle scaures, qui l'y en a ung par de ça lequel iay areste passant par cy retournant de Pologne lequel iay aussi prie vouloir rester icy a mes despens jusque a ce que iaurons auiz de votre Mag^{ce} s'il vous plairoit le retenir ou non et le usse volontiers enuoye des a present uers vre Mag^{ce} si le present porteur si fust accorde mais il luy a semble meilleur que premierement en escriuisse ung mot a vre Mag^{ce} disant que dans huict iours il retourneroit par de ca et nous en donra responce.

Quant aux liures que ienuoye a vre Mag^{ce} entre aultres trouueres ung Dialogue françois, que ie croy vous plaira comme aussi quelque aultres liures, qui y sont, mais ie supplie humblement vre Mag^{ce} ne uouloir dire qui cest que vous les a enuoyes, car ie serois en grand peine pour iceulx liures mestant expressement deffendu deu amener en ce pays et si bien quelque aultre Seigneur me donnoit d'ung des dicts Dialogues so escuz ie ne luy en pourrois bailler par tant en ce ie me confieray en vre Mag^{ce}. Quant aux nouuelles de par de ca scaurez que on porte icy le dueil du Roy de France et en huict jours est bien passe huict ambassadeurs francois allans en Pologne plusieurs esperent, que le Roy de Pologne passera par cy avecq consentement des Polonois pour aller prandre la couronne en France et par ce que vre Mag^{ce} aura aduiz de ceste cour de plus grande personages, qui de moy feray fin a la presente apres auoir bache les mains de vre Mag^{ce} priant Dieu par icelle.

De vre Mag^{ce} humble et obeissant seruiteur a jamais Jan Aubry.

Le Theatrum Orbis Terrarum peint que ie uous enuoye est des meilleurs et mieux paintz se peuuent trouuer et est paint en la maison de l'auther mesmes l'ayant moy mesme achepté duch(?) Ortelius.

IV.

1576. márc. 8. Bécs

A már eltűntnek tekinthető levélben Aubry a csomagban küldött új könyvekről ír. Sajnálja, hogy a kért Vita Admirali Castilionaei c. könyvet eddig nem tudta beszerezni; reméli, hogy közeli frankfurti útja alkalmából más könyvtárakból együtt ezt is elküldheti. Részletesen beszámol a legújabb francia politikai hírekről és a tervezett nagy angliai konferenciáról. — Eredetije fél iv papíron; I. A. betűs, mesterjegyes, gyűrűs zárópecséttel. Kívül címzés: Au tres magnifique et honore Seigneur Monsigneur Balthasar Bachianj soit donne le presante, la part quil sera. A levelet még látta és lejegyezte Iványi Béla. Vö.: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 120—121.

Au nom de Dieu le 8 Mars 1576 a Vienne.

Tres magnifique et honore Seigneur. la presente sera pour accompagner ung petit paquet de liures, que ie vous enuoye par ce present porteur vostre seruiteur, ie suis bien marry, que ie nay un Vita Admirali Castilionaei pour le vous enuoyer, mais iexpere vous l'enuoyer a nostre retour de Franckfort avecq quelque aultre chose de nouveau que iay entendu est inprime, nous partirons dans huict jours Dieu aydant pour aller au dicts Franckfort.

Nous auons certaines nouuelles de France, que le Roy de Nauarre est enfuy du Roy de France des le 3-e february passé et cest retire avecq les huguenotz et mal contans. Des le 21 Januier passe monsieur Dauille avecq ses troupes sadjoignit avecq Monsieur le Ducq Casmir entre Diion et Beaulne et dit on que le 28 ensuiuant Monsieur le Duc D'Alanon frere du Roy avecq la plus part de la Noblesse de France les sont aussi nenus trouuer et dit on quilz sont bien 80.000 hommes ensemble l'on a ci deuant par de ca fait courir le bruit, que les papistes auoient bien defaict 1200 hommes des reitres du dict Seigneur Casmir, mais cela cest trouué faulx. Il se fait a present une diette ou landtag en Angleterre ou sont plusieurs ambassadeurs tant du Roy de France, du Roy d'Espagne, du prince d'Orange, que du Pape et aultres et espere on quilz concluront d'ayder aux bons francois a chastier les meurtriers et massacreurs, qui sont dans le Royalme. L'on a aussi escript d'anuers dernièrement que le frere du Roy de France a este declare, public, et est tenu pour roy de plus des trois pars de françois, mais de ceste nauuelle nauons encor la confirmation ains l'attendons de jour a aultre. Quant aux nouuelles de Pologne ie ne vous en scay que escrire aussi vos seruiteurs vous en dirent de bouche plus que ie ne vous scaurois escrire a tant pour n'auoir aultre, ferai fin a la presente par mes humbles relations a vos bonnes graces et prie Dieu Monsigneur vous auoir en sa gard.

Votre humble seruiteur a jamais

Jan Aubry

V.

Számla az 1577. febr. 27—okt. 21 között küldött könyvekről.

A 72 tételből álló jegyzék önmagában is komoly gyűjteménynek felel meg. Valószínűleg nem Aubry írta, hanem az ő nevében a titkára. A 3 oldalnyi számlán külön szerepelnek a Prágából küldött márciusban vásárolt és a május 24-én Bécsben megrendelt művek. — Eredetije egy ív papíron. Kívül: *Compte de Monsieur Buchianj. OL P 1314 1076.*

Magnif. Dnus Bachianj debet Bibliopolae gallico pro infrascriptis Libris ad. 27. feb. 1577.

{ La Legende du Cardinal de Lorraine 8—0		f. —k.	35
{ Edicta Henrici tertii regis Galliae 8—0	Reliez		
Ephemerides a. 77. compacta cum papiro		— f. —k.	12
{ Apologia pro Monlucio 8—0		— f. —k.	35
{ De officio magistratus 8—0	ligatti		
Promptuarium exemplorum in folio ligattus		— f.	3k. —
Promptuarium virtutum ac vitiorum in f. o ligattus		— f.	2k. 30
{ Plutarchus de natura daemonum 8—0			
{ Camerarius de generib. divinationum 8—0	ligatti	— f.	—k. 40
{ Gobellius de thermis 8—0			
Nomenclatura b. Lmg. Had. Junii 8—0	ligattus	— f.	1k. —
{ Simonius de peste m 4—0	ligatti	— f.	1k. —
{ Trimegistus Pymandras 4—0			
Histoire de France soubz Charles 9 ^e 8—0	Relie	— f.	3k. —
Histoire de France soubz Francoys 2 ^e	Relie	— f.	1k. 10
{ Araetii problemat. 3-a pars 8—0	ligatti	— f.	1k. 10
{ Tractatus de Antichristo 8—0			
Biblia magna Regia 8—0 vollumina compacta		— f.	103 —
<i>Item, Praga, mense martio. 77. —</i>			
Discours Antimachiaveliste 8—0	Relie	— f.	1k. —
{ Aubertus de Re Metallica 8—0			
{ Quercetanus contra Aubertum 8—0	compacta	— f.	1k. —
{ Quercetani scolopetanus 8—0			
{ Fenottus contra Quercetanus 8—0			
<i>Item, Wienae, ad 24° may. 77.</i>			
Pauli Jovij Elogia virorum armis et litteris illustrium — folio	ligattus	— f.	4k. —
Martini Bucery opera lat. folio	ligattus	— f.	3k. —
Eticha christiana Danaei 8—0	ligatta	— f.	1k. —
{ Arrianus Historicus folio	ligatti	— f.	2k. 20
{ Leydej moralis B. folio			
Harchij sententiae de Eucharistia 8—0			
Homiliae Nathaelis Nesechy 8—0	ligatti	— f.	1k. —
Brevis notatio Boquini 8—0			
		— f.	131k. 12

2. oldal

Musaj Jouianj Images 4—0 cum papiro	ligattum	— f.	—k. 50
{ Confessio fidej comitis Palatini 4—0 lat.			
{ Confessio eiusdem germanice 4—0			
{ Leichpredigt germanice 4—0	ligattum	— f.	—k. 35
{ Carmina in Laudem Comitis Palatini 4—0			
{ Wierius de ira morbo 8—0			
{ Aulica vita m. 8—0 lat	ligatti	— f.	—k. 50
{ Hemingius de superstite magno 8—0			
Vitae excellentium Imperatorum 4—0 lig.	— — f.	—k.	4
Aulae turcicae descriptio 8—0 lig.	— f.	1k.	10
{ Theophrastus: von offnen schaden 8—0			
{ Theophrastus: von wilden bader 8—0	ligatti	— f.	—k. 35
{ Alle heilsamen Bader in Deutschland 8—0;			

{ Poemata Th. Bezae 8-0				
{ Ihesus nazareus 8-0	ligatti	— f.	— k.	50
{ Assertio Boquinj contra Jesuitas 8-0		— f.	— k.	8
{ Epistola Albuty ad Jesuitas 4-0				
{ Oratio Rodyngi Hasii 4-0				
{ Confessio fidei Th. Bezae 8-0	ligatti	— f.	— k.	50
{ Questiones et Responso eiudsem 8-0				
{ Exegetis de coena 8-0	ligatti	— f.	— k.	40
{ Dialogus de utraque in Xto natura 8-0				
Jordanus de peste 8-0	ligattus	— f.	1k.	—
Les oeuvres de F. Rablais 16-0	Relie dore	f.	1k.	30
Expositio catholica in Noum Testamentum fol. lig.		— f.	10k.	—
		— f.	19k.	38
	ex altera parte	— f.	131k.	12
Adi primo martii anno 1577 accepi ad		— f.	150k.	50
		— f.	150k.	50
Adi primo martii anno 1577 accepi ad computationem thaleros 50	efficiunt	— f.	58k.	20
	Restant	— f.	92k.	30

3. oldal

Adi. 17. Augusti a ^o . 77. —				
Almanach Thurneydes pro a ^o . 77.		— f.	— k.	12
Commentaria Rerum Gallicarum, gebunden 2. theil		— f.	2k.	—
Adi 21 octobris a ^o . 77. —				
{ Rerum in Aruerma gestarum 8-0 a- ^o 77.				
{ Rerum in Gallia gestarum 8-0 a ^o 76.		f.	— k.	24
{ Acta conventus blesis a ^o 76.				
Carmina P. Fabri caesari Rudolfo adscripta		f.	— k.	4
Cromeri Polonia 8-0		f.	— k.	12
Alexander Sardus de moribus gentium 8-0		f.	— k.	12
Oratio funebris Lamberti Gruberi 8-0		f.	— k.	6
Oratio funebris Jo. Cratonis 8-0		f.	— k.	4
Aulicus Castillionij 8-0		f.	— k.	12
Thesaurus Philosophorum Theophrasti 8-0		f.	— k.	12
Theophrastus von frantzosaei 8-0 lig.		f.	— k.	12
Consolationes Philosophicae 8-0		f.	— k.	10
Apomasanis apotelesmata 8-0		f.	—	24
La Republicque de J. Bodni 8-0 Relie		f.	1 k.	50
		f.	6 k.	14
	De lautre part	f.	92 k.	30
	Summe	f.	98 k.	44

Monseigneur, outre les liuvers nouueaux cy dessus escriptz et que vous enuoyons par le present porteur je y en a encores quelques autres tant en francoys qu'en latin nouueaux qu'esperons vous faire veoir a votre retour de par de ca que desirons estre bien tost pour le besoing d'argent qu'auons a present cependant il vous plaira prendre en bonne part ce que dessus. A tant pour n'auoir autre ferons fin nous recommandans humblement a voz bonnes graces prians Dieu. Monseigneur vous doint en sante longue et heureuse vye. De Wienne ce XXI. d'okt. 1577.

VI.

1587. február 7. Bécs.

Aubry helyett alkalmazottja, Wolfgang Veylich ír Baththyányinak. Kéri, hogy állítson össze egy könyvjegyzéket megrendelt művekkel kapcsolatban, mert ura rövidesen Frankfurtba utazik; a vásáron bizonyára sikerül azokat beszereznie. Pénzt is kér, hogy Aubry ki tudja

elégüeni frankfurti hitelezőit. — Eredetije egy ív papíron, kívül két gyűrűs zárópecséttel. A körmendi levéltárban megtalálta és lejegyezte Iványi Béla. Vö.: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2903 125—126.

Wolgebörner gestrenger gnediger her. Nach wunschung durch Gottes gnadt alles glücks und glücksehliger Wollfahrt sampt erpietung meines unterhenigsten und jederzeit willigsten diensts. Haben E. Gnaden ahnzuzzeigen, nit sollen unterlassen, als nemlich wie dasz nach weinigh Wochen die frankfurter Oster Mesz anfangen wirdt. Daher wir dan alhie den mehrer Theil unser Bücher haben müssen, wofern also E. Gnaden will und begern ist, etzliche Bücher derer ort gedruckt zu haben qualiscunque professionis, dieselbe auch wahren, begern E. Gnaden wolle einen catalogum derer Bücher mir zukommen lassen, uff dasz denselben meinen hern Johan Aubry wilcher zich jetz zu Frankfurt uffhaltet zeitlich genugh ubersende, und soll E. Gnaden ahm unterhenigst und fleissigst nach meinem geringen vermogen jederzeit gedient werden. Es ist auch hierbei ein verzeignusz deren Bücher, wilche E. Gnaden auff verschiedne Zeiten durch E. Gnaden diener ausz meines hern laden gehabt. Und dieweil mein her uff zukünftigen frankfurter Marckt seinen Creditori eine zemliche summa zu thun ist, und dieselbige zuverrichten schuldigh uff soliche Zeit, wie auch pillich, — wolle also Ewere Gnadt ahm unterhenigsten und demütigligh gebetten dieselbe wolle mir disse beigeschriebene und geringe summa nach E. Gnaden wollgefallen zukommen lassen. Solchs umb E. G. zuverschulden sollen mich zu allen zeiten ahm hochsten befeleissigen, pittendt den Almechtigen dasz E. Gnadt dem gemeinen Vatterlandt zu nutz in langwirigen gesuntheit und glucksehliger wolffart erhalten wolle.

In Wien, den 7 february 1587.

Ewer gnaden unterhenigster

Wolffganh Veylich
diener desz herrn Johan Aubry

A levél borítékján Batthyány összes címével: Dem Wolgebörnen Hern Hern Balthasar von Butthian (!) Freyher uff Güssingh und Schlamingh, Rom. Khays. Maiestet Rath und Obrister Stallmaster der Cron Vngarn etc. Meynem gnedigen hern.

VII.

1588. június 23. Bécs.

A 16 tételből álló számla összeállítója Jean Aubry. A jegyzék mellett levelet nem találtam, pedig a francia könyvkiadó, ill. könyvtáros a számlákhoz legtöbb esetben magyarázatokat is szokott fűzni. — Eredetije fél ív papíron. Címzés: Magnifico ac generoso domino domino Balthasaro Bathiani. OL P 1314 1077.

Vidi in Wien 23 Junii anno 88.

1 Relation historica 4—0 pgo	f. — k.	27
1 Bellum giganteum 4—0 pgo	f. — k.	35
1 Discours de la Norie 4—0 pgo	f. 2 k.	15
1 Lipsi Epistolae 16—0 pgo	f. — k.	32
1 Histoire de Machiauello 12—0	f. — k.	55
1 Lipsi in Ciceronem de Consolatione 16—0	f. — k.	20
1 Historia della China 12—0 pgo	f. 1 k.	—
1 De gigantibus 8—0 pgo	f. — k.	15
1 Reisneri Emblemata 8—0 pgo	f. — k.	33
1 Discours de la Beauté 8—0 pgo	f. — k.	40
1 Vigeliü Vrsach 8—0 pgo	f. — k.	18
1 Minutius de morbo Gallico 8—0 pgo	f. — k.	28
1 Mureti variae lectiones 8—0 pgo	f. — k.	38
1 Contarenus de perfectione rerum 8—0 pgo	f. — k.	42
1 Machiauellius de Republica 8—0 pgo	f. — k.	40
1 Gesnerus de serpentibus folio pgo	f. 1 k.	45
	f. 12 k.	3

Ex bibliopolio Johannis Aubry
Librarii Aulici

VIII.

Jean Aubry udvari könyvkereskedő számlája

A 23 tételből álló számla, hely és idő meghatározás nélkül is rendkívül fontos adatokat tartalmaz Batthyány Boldizsár mindenre kiterjedő érdeklődési körére vonatkozóan. — Eredetije félv papíron. OL P 1314 1078.

1 Civitates Orbis terrarum in folio, reliez	f.	12 k.	—
1 Annales Glycae in 8-0 reliez	f.	— k.	48
1 Historia Neapolitana Pandulphi, reliez	f.	— k.	4
1 Camerarius in acta in 4-0	f.	— k.	35
1 Descriptio caesarum 8-0	f.	— k.	15
1 Supputatio annorum mundi in 8-0	f.	— k.	6
1 Acta concordiae in 4-0 reliez	f.	— k.	10
1 Summarischer begriff von abendmal	f.	— k.	20
1 Sendbrieff Bezae in 4-0	f.	— k.	2
1 Examen Araetii in 16-0	f.	— k.	10
1 Discours sur la mort de la Roger de Nauarr	f.	— k.	6
1 Zwo predigt von abendmal	f.	k.,	
1 Oratio Rasarii deudsch 4-0	f.	— k.	8
1 Figure de meurtre de L'Amiral			
1 Bachius de thermis folio	f.	3 k.	30
1 Tertia pars Erasti 4-0	f.	— k.	45
1 Historia natalis comitis in 4-0	f.	2 k.	—
1 Poemata in victoriam contra turcas 8-0, reliez	f.	— k.	40
1 Francisci Franciscados 8-0, reliez	f.	— k.	36
1 Tractatus theologicarum Bezae folio, reliez	f.	4 k.	—
1 Discours de la religion et castram. 4-0, reliez	f.	2 k.	35
1 Histoires tragicques in 16-0,5 vollumina reliez	f.	4 k.	—
1 Annales de France alleman., folio, reliez	f.	3 k.	—
	f.	36 k.	38

IX.

Jean Aubry utolsó könyvszámlája

Az év ismeretlen de a számla első sorában olvasható „Prespurg” nyilvánvalóvá teszi, hogy a jegyzéket, esetleg az itt felsorolt műveket is Pozsonyból küldte a kereskedő. — Eredetije félv papíron. OL P 1314 1079.

Pour Monsieur Bathiani enuoye a Prespurg —			
Topica theologica Hipperii 8-0	f.	— k.	12
De coniugio etc. henningii 4-0	f.	— k.	20
Contareni Historia 4-0	f.	k.	18
Historia Hieronimi Rubei	f.	3 k.	15
Medicinae veteris deffensio 4-0	f.	k.	30
Histoire entiere des troubles in 8-0 francois	f.	1 k.	45
2 Wunder Artzney 8-0	f.	— k.	24
Discours Modernes 16-0	f.	— k.	12
Deu flores de graece 16-0	f.	— k.	30
Tractatus theologicus Bezae vollumen 2-um folio	f.	2 k.	45
	f.	16 k.	24

Irodalompartolás a reneszánsz Sopronban (1550—1631). A reneszánsz történetének soproni szakaszai Mollay Károly szerint a következők: I. a reformáció győzelme (1550—1579), II. a humanizmus felülkerekedése (1580—1603), III. a reneszánsz soproni kiteljesedése (1604—1631).¹

Beosztásával mi is egyetértünk. A XVI. század közepére a városban már szinte egyeduralkodóvá lesz az evangélikus vallás, jóllehet igehirdetőnek csak 1565-ben hívják meg az osztrák Gerengel Simont a tanácsbéliék. A tridenti zsinat határozatait a korszak végére már nem volt könnyű végrehajtani a győri egyházmegyében, ekkorra Sopronban már győzött a reformáció.

A wittenbergi egyetem első soproni diákjait Faut Márk humanista krónikája említi:

„Vmb dise Zeit haben zu Wittenberg studirt Michael Wirtt, Jacob Ratt oder Ruffinus, Hanss Schreiner, Carolus Rosenkrafftz, vnter Herrn Philippo Melanchtone von Ödenburg dorthin geschickt, Da zuuor kein Ödenbürgerisch kindt ihemals Gehn Wittenberg gezogen ist. Vnd hat her Philippus mit einem schonen lateinischen schreiben den Michel Wirt einem Ehrsamem rath alhie commendirt.“

Wirt kivételével a felsoroltak hazatérés utáni művelődéstörténeti szerepének értékelése jórészt még hiányzik, nevüket sem Faut Márk, hanem egy, a szerzőnél idősebb anyaggyűjtője jegyezte fel. Aki az első wittenbergiek nevét összeírta, két nevet kifejejtett, Georgius Fabert (Schmidt) 1533-ból, továbbá Johannes Schreiner Supruniensis Ungarust. Őket is beleértve, ez a nemzedék vitte győzelemre a városban a reformációt.² A felsoroltak közül Wirt Mihály pályafutását, tanulmányainak folyását a közelmúltban részletesen is megrajzoltam. A tények nyomán is lemérhető, hogy a peregrinációból hazaérkezettek beleilleszkednek az otthoni körülményekbe. Ha szellemi tevékenységük lassúbbodik is, kialakítják a humanizmus győzelmének otthoni körülményeit. Fiaik nemzedékének tagjai lesznek aztán azok, akik életében a reneszánsz győzelme Sopronban végleges lesz. Velük hozza létre Lackner Kristóf 1604-ben a Soproni Nemes Tudósok Társaságát.³

2.

A reneszánsz második soproni időszakában, az 1580-as évektől megsokasodnak a város irodalompartolásának jelei. Payr Sándor *A soproni evangélikus egyházközség történetében* (a VII. Szellemi műveltség és anyagi állapot az első korszak végén c. fejezetben) az alábbiakat írja: „A város műveltségének és áldozatkészségének messze földön jó híre volt”. Majd felsorol nyolc szerzőt, akik munkájukat Sopronnak megküldték. Már a felsorolásból is kiviláglik, hogy Payr a városhoz írt kísérőleveleket aligha látta, ezért emlegeti Rheder Gáspár valamely munkáját, vagy Leonhard Degen egy nyomtatott versét. „Nemcsak műveltségéről, hanem a városnak vallásos buzgalmaról is nagy elismeréssel szólnak nemcsak saját lelkészei, (Gerengel) hanem külföldi tekintélyek is, mint a gráci Homberger és a rostocki Chytraeus.”⁴

Így tehát igaz az, hogy Sopronnak a XVI. század második felében irodalombarát híre kerekedett, a mecénásság kérdése azonban egyáltalán nem olyan egyszerű, mint azt első pillanatban gondolnánk. Az irodalompartolásnak határai vannak, jellegét és gyökerét egyaránt érdemes részletesebben megvizsgálni. Kolb — Carbo — János, Lackner Kristóf

¹ MOLLAY Károly: *Többnyelvűség a középkori Sopronban*. Soproni Szle 1968. 130—150.

² Faut Márk krónikája, OSZK Kézirattára Quart. Germ. 192. Szövegkiadásra évek óta kéziratban kész. Az első két wittenbergi soproni diákról SÓLYOM Jenő: *Luther Márton és Magyarország*. Bp. 1933. 175, 177. l.

³ KOVÁCS József László: *Lackner Kristóf és kora*. Sopron, 1972. 46—67. l.

⁴ PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. I. Sopron 1917, 207. l.

féltestvére, katolikus papnövendék még a szentlélekről ír verset: „ne plane ingratitudeinis atque socordiae notam incurram, pauca de spiritu sancto exercitij loco repetere volui”. Kolb küldeménye a reformáció győztes soproni időszakában egyedülálló, küldője sem működött hosszabb ideig katolikus papként, a pozsonyi kanonokból, majd linzi plébánosból a tübingai egyetem evangélikus teológusa lett.

A kemmathi Heckel György az Úr szenvedéséről és feltámadásáról írt verse, a Steyerből küldött Dávid zsoltárok verses parafrázisai — Spangl Máté versei is a gyakorlati reformációs céloknak felelnek meg. Felner Erasmus lelkész Ágfalváról prédikációja kiadását sürgeti a tanácsnál, a wirtsbergi Leonhard Degen Kristus boldog visszatéréséről szóló versét nyomatta ki Bécsben és küldte újévi ajándékként Sopronba.

Ez reformációs szándékú, vallásos, hitbuzgalmi irodalom és teljesen lutheri szándékú. Gondolja meg minden polgár — tanítja Luther a tanácsosoknak szóló beszédében — hogy mennyi pénzt és javakat fordítottak bűnbocsátó cédulákra, misére, alapítványokra, évfordulókra, testvériségekre és kolduló barátokra. Ezért „wöllt doch Gott zu danck vnd ehren hynfurt desselben eyn teyl zur schulen geben”. És nemcsak iskolákra kéri Luther a katolikus vallás költségeitől felszabadult pénzt, hanem hitbuzgalmi irodalomra is. „Da haben wyr ietzt die feynsten gelertisten iunge gesellen vnd menner mit sprachen vnd aller kunst geziert, weliche so wol nutz schaffen kündten wo man yhr brauchen wöllt das iunge volck zu leren.”

Tehát támogatni kell a kiválóan felkészült ifjakat, férfiakat, akiknek munkássága hasznot is hozhat az egyháznak. De támogatták-e őket valóban? Felner Erasmus 1581 februárjában másodszer érdeklődik már prédikációja „Ein klein geschriben tractettlein oder predig” sorsa felől. Kiadási szándékát sürgeti: „ob meinen christlichen begeren nach, günstige bewilligung erfolget”, mert következő vásárra már szeretné (nyilván a város költségén) nyomdába adatni.

De sor került-e rá egyáltalán? Alapja szándékának a lutheri tanítás lehetne: „Die buchstaben sind todte wörter, die mundliche rede sind lebendige wörter”⁵ Azonban semmi nyomunk nincs arra, hogy a város valóban vállalkozott-e a nyomdai költségek viselésére.

Volt ugyan erre is példa — azonban ez Gerengel Simon *Cathecismus und Erklärung der Kinderlehre* c. munkája volt, az új tanítások legfontosabb foglalatá Sopronban. Még egészében előttünk áll Gerengel egyéb műveinek vizsgálata, ezek közt is akadhat a város költségén megjelent prédikáció. Bizonyára hozzájárult Sopron tanácsa Homberger Jeremiás *Flosculus Eden* c. evangélikus teológiai kézikönyve kiadásához, mely a szerzőnél, (a gráci evangélikus rendi templom főlelkészénél) vizsgálzó lelkészjelöltek tananyagát tartalmazza. A szerző ajánlása „Domino Consuli, domini judici totique senatui . . civitatis Soproniensis” szól.⁶ Az ágfalvi lelkész azonban aligha volt a belső tanács számára ilyen fontos személy! Nyomatott műveket nyilván jutalom azaz tiszteletdíj reményében küldenek a szerzők a német lakosságú városba. Leonhard Degen azt kéri, parancsolják meg neki, hogy más és jobb keresztényi művekkel szolgálhasson: „mich lassen beuollen sein . . . in andern vnd höherm christlichen werckhen dienen kan” és egyben jutalmát is várja, „bescheidte wartten”. Az inkább csak szép forma, hogy újkor szokás egymást megajándékozni „ains dem Andern pflegen ein geschenke zusen-den”, a könyv árucikké vált.

⁵ Az idézett Luther-szöveget THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Pécs, 1930. c. műve nyomán vettem át.

⁶ Payr id. műve adatai szerint a Gerengel *Cathecismus I.* kiadása Regensburg, 1569, a második Augsburg 1571, a harmadik az 1582-es hely nélkül, a negyedik pedig Bécs, 1619. Payr, 102. l. Bán János (*Sopron újkori egyháztörténete*) szerint az 1582-es a második kiadás. Hombergerről ld. SEMMELWEISS, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes*. Eisenstadt, 1972. a 19. lapon Homberger rövid életrajzával.

Sopron és a XVI. század végén még evangélikus Grác kapcsolataira világít Hans Schmidt gráci nyomdász reklámlevele. Wilhalm Zimmermann, a már említett Stiftkirche lelkésze „dise herliche tröstliche Turkhen Gebetlein, mier alls verordtem Puechdruker . . . Zu drukhen göben” ezért ő küldi szét és terjeszti „auszuschikhen vnd auß zupraiten” hogy jusson a köznép közé. Mivel Georg Schneeperger soproni polgár Grácban járt, vele küld bizonyára egy köteget az imából, mely a mahometi alkórán erejét megtöri. Az ilyen török-ellenes ima a magyar–török hosszú háború előestéjén kelendő cikk lehetett. Hogy fizetett-e és mennyit a város Schmidt gráci nyomdásznak, arról csak esetleg előbukkanó számadáskönyvi adat tájékoztathatna.⁷

Lackner Kristóf nevelőanyjának, a kiváló képességű Consul Annának sorai újabb gráci nyomtatványról adnak hírt, és egyben szigorú, keserű bírálatban részesítik a város tanácsát. Lackner Kristóf elveszett, vagy lappangó gráci gimnáziumi téziseiről van szó. Szép ajánlólevéllel küldte haza a fiatal szerző első, ma már ismeretlen munkáját — „Quod mitto, patriae mitto, ostendens amorem. . . . Signum enim mitto studiorum meorum”. Az illustre gymnasium elvégzése után elkészült tézisekre a belső tanácsbéliek azonban ügyet sem vethettek. Consul Anna bosszúsán írja nevelt fiának, levelét — melyből idézünk — és téziseit (talán ez is a gráci Schmidt nyomtatványa?) átadta, de kevés híre van még felőle, szétosztatlanul hevernek a városházán. Többször is kérelmezte a döntést, a tiszteletreméltó tanácsnak azonban nincs füle a hallásra. Levelét (mely egyben nyelvjárástörténeti emlék), így folytatja:

„Wil glauben das sie nicht gross achdung haben auff soliche notbendige Khunst sein Ier wenig die es verschten wil ich glabn, Vor Nagi, Damisch, oder her faudt findern die soch auch wenig es ist in Verdrieslich dieselbigen Dheses nuer ain mal in die hend Zu nemen Vnd schauen was dein fleiß vnd arbet ist . . . ich wil glauben die guden hern fragen nidt fil darnach du studierst wenig oder fil Es gildt inen gleich Wan sie gelerde Leid Lieb hetten so würden sie auch in grössern wierten sein . . .”

Tehát nem törődnek az ilyen fontos művészettel, keveset értenek belőle. Nagy Tamás, Tamisch Márton és Faut Márk nem is tartanak sokat az egészről. Nem bánják a belső tanácsban, hogy Lackner tanul-e, vagy sem, ha szeretnék a tudós embereket, jobban megbecsülnék őket.

Consul Anna indulatai sok igazságot is takarnak, a gráci tézisekből hírmondó sem maradt. Szinte kínálkozik összehasonlítóként Lackner egy újabb, huszonöt év múltán kelt levele. Lackner már régen túlnőtt a belső tanács magyar kisnemesén, Nagy Tamáson és nagyobb tudós Faut Márknál. A Tanácshoz fűződő vonzalmát úgy fejezi ki, „ich khein teügllicher argument khinnen erfinden” hogy *Cura regia* c. iskoladrámáját a város vezetőinek ajánlja: „Allso hab ich inen . . . solche inscribiert, voviert Vnndt dediciert.” De míg a többszörösen összetett mondatokban Lackner eddig a megállapításig eljut, elmondja: a dráma előadása a városházukon történt, ez bizonyára nem esett meg haszon nélkül, hanem a város tiszteletére és becsületére szolgált. Reméli hogy ez az esemény minél többüknek emlékezetes marad, ezért adta művét közzé és kinyomatta. („Allso hab ich invulgiert vnndt truggen lassen”)

Az írói öntudat megnyilvánulásának ezzel még nincs vége. Művét átnyújtja a belső tanácsnak, becsületet, keresztyéni és híres vállalkozása („mein erlich Christlich Vnndt rumblich Fuernemben”) tetszeni fog nekik, kegyesek maradnak hozzá. Már udvari formának tekinthetjük, hogy ajánló levele végén felsorolja a külső tanácsot is, reméli, hogy a belső tanács hatására nekik is tetszeni fog hazája (azaz Sopron) iránti hajlandósá-

⁷ Azt írjuk, hogy még evangélikus. A XVII. század elején az ausztriai reformációt erősen visszaszorították.

ga. Szó sincs a levél záradékában Degen burkolt fizettségkéréséről: „gantz underthanig beuelhent, bescheidts wartten” (ugyanaz Schmidt nyomdász levelében: genedigen Beschaidts). A tanács „tiszteletdíja” azonban így sem maradt el, a szerzőnek arany serleget ajándékoztak.

A könyvüket tiszteltdíj reményében megküldők természetesen nem vehették fel ezzel a társadalmi helyzetre és vagyoni biztonságra épülő tudatossággal szemben a versenyt. Nekik szükségük volt a város jutalmára. A Krisztus harmincöt csodájáról verselő Georg Lindenmayernek (Bécs, 1580), a verseit küldő Johann Zeiselmauernek, Martin Cutigiushoz, aki a pestisről küldi könyvét, vagy a hungarus Koler Jánosnak, aki Pomogyról küldte nyomtatott *Kampfgespräch*-jét 1580-ban.⁸ És még inkább kellett volna a város támogatása a koldusszegény Kőszegi Szekér Mátvásznak, aki nemcsak hungarus, hanem magyar író volt a XVII. század első-második évtizedében a jórészt német kultúrában gyökerező Sopronban. Alakjával — ha Frankovith Gergely személyét leszámítjuk — a magyar prédikátor író jelenik meg hosszabb időre a városban.⁹

Levelében — mellyel (magyar nyelvű?) epigrammáskötetét a város tanácsának küldi, minden tanácstagnak, arra hivatkozik, hogy „az ighaz Isteni esmeretben föl epetteteth es fundaltatott Aniaszentegyhaz” de maga Sopron tanácsa is „az tiztesseghes tudomanak . . . Vasath magukra föl tettek”

Húsz év eltelte után ennyit változott volna kedvezően a kép? Mást látott Consul Anna és mást Kőszegi Szekér? Az tény, hogy Lackner Kristóf vezeti már ebben az időben a várost, de az is igaz, hogy a kis számú magyarság soproni papja a patrónusok kegyét keresi. Van tehetsége — jelenti ki — ezért írt Isten kegyelméből verseket: „írtam es nyomtattam ez egy nehany Epigrammat” „consecraltam, es dedicaltam” — akárcsak Lackner 1617-es levelében: „hab . . . inscribiert, voviert Vnndt dediciert”. Figyelmeztet műve jutalmára: „kéruen azon Urasaghtokat hogy ez en kicziny faratsagomath jo neuen venneie, es jouendöben, ha latom ezt . . . jo neuen Venni, többül igherem az en eröm szerenth Urasaghtokath szolgalmny” A szerénykedés a tiszteltdíj kérésével párosul, ha „jó néven veszik” — azaz kellőképpen jutalmazták —, további munkálkodást várhatnak tőle. Nem ez történhetett, mert a tanács jegyzője azt írja az ajándékkötetet kísérő levelére, hogy a belső tanács az ajándékozást tudomásul vette Kőszegi Szekér kérése szerint — „nach des H(ern) Begeren” — azonban ilyen gyakorlat nem lehet a város szabadságainak kárára „daz solches usum G(emeiner) St(adt) freyheiten nicht derogiere”. Talán kaphatott valami kis ajándékot, de gyakorlata nem ismételt meg?

Az író kedve azonban nem törik meg, mert két év múltán nyomtatott, színezett képes emblémás kötettel állt a város urai elé. „offerro: Emblemata Vero quadratis figuris, et coloribus insigniri” majd kifejti, hogy a kötetet (Cicero példájára) maga állította össze régi írásokból: „haec emblemata mea ex Veteris scriptis composita, rejecta figurarum adjectione, commendaverim”. Feltétlenül saját alkotásról van szó, mert hibáztatja a nyomdász hanyagságát is: „Typographum multis intricarum laboribus atque lucubrationibus Variis intentum esse.” Ki lehetett a nyomdász? Farkas Imre Sopron mellett, Németkeresztúron? Az ő munkájára más is panaszkodott, szinte egy időben Kőszegi Szekérral. Eddig azonban nyoma sincs az ajánlólevélben leírt kötetnek!

A Farkas Imrére panaszolkodó és tehetségére, poeta laureatusságára büszke író pedig nem más, mint a Carminákat író kőszegi evangélikus lelkész, Hartlieb György. Királyok

⁸ Lackner első művét 1592-ben küldi Sopronba Grácból, Lad. I. fasc. I. num. 7. Consul Anna levele ugyanott num. 3. A felsorolt szerzők neve és esete jelenleg nem több adaléknál. Nevüket Pay id. művében 207. lapon említi, Cutigiush Pestis könyve: Lad. XXV et Z, fasc. III. num 141. Zeiselmauer versei Lad. XXV et Z, fasc. I. num. 91.

⁹ Farkas Imre nyomdájáról a *Magyar Könyvszemle* 1974. évfolyamában írtam *Farkas Imre németkeresztúri és csepregi nyomdája* címmel.

és hercegek nagy tiszteletben tartják a tudós embereket, mégpedig azért — írja Hartlieb —, mivel megörökítik lovagi, férfias tetteiket, de az írói tehetségből részt kaphat a pölgár is: „auch anderer ahrliebenden leut, ihnen von der Natur eingepflanzte tugenden vleissig beschriben und durch dieses mittel denenselben einen unsterblichen nahmen erworben”¹⁰

A halhatatlanság megszerzésének ezt a módját választotta a soproni belső tanács is, hiszen a Hartlieb kötet sorra megverseli Lackneron kívül, Faut Márkot, Dornfeld Jakabot és a több nemzedékben értelmiségivé vált Artnereket. A szerző persze humanista eloquentiával nem mulasztja el a hivatkozást Aristotelesre, mert szerinte semmi sem kedvezőbb, mint az erényeket napvilágra vinni, sőt nem feledkezik meg saját szerepéről sem. „... ich auch destwegen... von Rom(ischer) Kay(serlicher) May(estät) mit ainem ehrentittel Priuilligegirt Vnndt begnadet worden”. Senkinek sincs joga tehetségét elásnia vagy elrejtieni: „niemandts... Zuevergraben und Zueverbergen kaineswegs befuegt”.

Bibliai érvként azzal folytatja, hogy a rábízott és néki átadott talentumot nem rejtette el, hanem megénekelte Sopron XVII. századi világát: „deroselben wolbeseltes regiment, löbliche Policej schöne schuol und kirchenordnung, tugent und gottesfurcht sambt andern und mehrn in der p(rae)faction dieses opusculi allegierten Vrsachen”.

Sort kerített hát mindenre, igazgatásra, városvezetésre, szép iskoláira és templomaira, egyházkormányzatára, erényeire és istenfélmére. Mindezt bővebben elmondja a kötet bevezetésében. Majd következik a nyomdász, felrója neki a hibákat: „so vil Vitia vnd errores immiscirt und eingemengt”. De még ennél is nagyobb a bűne: Hartlieb könyvét saját munkájaként küldte szét. Olyan levél maradt ránk, melyben mindössze Hartlieb aláírása eredeti: azaz reklámlevél korai példájával találkozunk. Úgy hiszem, hogy a hajdani nem hódoltsági Magyarország több levéltárában is előkerülhet szerencsés esetben Hartlieb levele. Jellegzetes reklámlevél, mert őt a nyomdász ugyan kirabolta, (vádaskodik tovább) — de senki ne higgye, hogy ő munkáját hibáival együtt szegyenlené. Neki előkelő barátai tanácsolták, hogy művét így is küldje szét, nyilatkoztassa ki Farkas Imre könnyelműségét, de az opusculumot adja közzé.

Sopron irodalompártolásának és az írói tudatosság jelentkezésének számbavételekor még egy esetet említsünk meg, Abraham Hossmann „császári történész” kapcsolatát a várossal.

Egy korábbi forráselemző írásomban bemutattam már Hossmann alakját, a teljes sor bemutatásakor azonban őt végképp nem hagyhatjuk el. Az ő esete az ígérető, szinte mondhatnám — műveire az előleget felvevő tudósnak esete, aki ígéreteiből vajmi keveset tart meg. Könyvet ígér a pestisről, felveszi a jutalmat, de nem küldi a művét, nehogy az a pestisveszély előtt álló (!) soproniakat elszomorítsa. Hivatkozik arra, hogy különböző munkáiban mekkora megbecsüléssel ír Sopronról, de mindig más munkája címét, és más oldalszámokat jelöl meg. Legjelesebb vállalkozása azonban az volt, amikor azzal hitegette a soproniakat, hogy megírta a város történetét. „hab ich aus sonderen affection gegen oft ermelten Stadt Edenburg derselben volkomne geschicht... in ein richtige Stadt Chronica gefasset”. Már látták a kéziratot lipcsei tudós barátai — folytatja a meggyőzést — és azoknak tetszett. Mutatványt is küld belőle, de az mentegetőzése szerint még nagyon rendetlen, azt majd kijavítja. A lényeg azonban az, hogy addig is küldjenek neki pénzt! Drága könyveket kellett vennie munkájához — ugyan mit vehetett 1617-ben Sopron történetéhez? — nyilvánvaló, hogy mindezek igen átlátszó érvek. Pénzt olyan címen kér, hogy ezekre fordított pénzét térítsék meg. Majd meglátják, hogy mit alkotott, folytatja a tudós koldulást. Nem is kell mondanom, semmi sem lett a *Stadt*

¹⁰ Hartlieb levele Lad. XII et M, fasc. III. num. 135. Az esetet röviden emlitem idézett tanulmányomban.

*Chronik*ből — hacsak a káros következményeket nem soroljuk fel. Ezekben az években hagyta abba Faut Márk várostörténeti kéziratát, talán sértődöttségből, talán azért, mert nem akarta felvenni a céhbellel a versenyt.¹¹

3.

Az ajánlóleveleket még tovább elemezhetnénk, azonban a lényeges fajtaikat sorra vettük. Újabb szerzők akadnak még az elemzett időszakból, jellegzetesen más esetek azonban nem.

Úgy látszik, tudomásul kell vennünk, hogy többen kértek a várostól támogatást, mint kaptak. Fellner Erasmus és a hozzá hasonlók felkínálhatták a munkáikat a városnak. Sopron azonban a neki fontos embereket támogatta, mint ezt Gerengel Simon, vagy a gráci Jeremias Homberger esetében láttuk. Az összefűződő szálak arra is intenek, hogy a nyugatmagyarországi németek felekezetiileg a XVI. század végéig a gráci evangélikus rendi központhoz kapcsolódtak, de a századfordulóra az ott győző, Melchior Khlesl vezette ellenreformáció ennek lehetőségét megszüntette. Látnunk kell azt is, hogy nem a város veszi fel az igaz tudomány fegyverzetét — mint ezt Kőszegi Szekér Mátyás írta — hanem az írók helyzete változhat. Másként fogadták Lackner Kristóf gráci diák, és másként a városbíró Lackner Kristóf munkáját. Látnunk kell emellett az írói öntudat különböző szintű megnyilvánulását. A szerény „guten Beschaidts erwartend” vagy Kőszegi Szekér Mátyás formulájával: „Jo Valazt Uarok Urasagtoktul” Lacknernél az „inscribiert, voviert und dediciert” alakokkal bővül. A város legyen arra büszke, hogy művét nekik írja, szenteli és ajánlja. Ugyanebben a hangnemben fogalmaz a poeta laureatus Hartlieb, aki büszke mesterségbeli tudására is. Nem vitás, hogy őt és Hossmann „historicus caesareus”-t Sopron humanista tudatossága kiteljesedésének idején a saját dicsősége rangjának és nevének megörökítése reményében foglalkoztatja.

Önmagában jellemző Kőszegi Szekér Mátyás két könyvének sorsa is, a magyar irodalomnak, a magyar íróknak még hosszabb harcot kell vívniok helyük és rangjuk megvédése, vagy inkább kivívása ügyében. Hírt adnak ezek a levelek végül elveszett művekről is. Ha a város tanácsa megőrizte a hozzájuk küldött kísérőleveleket, gondoskodnia kellett magukról a felajánlott művekről is. Valahol elhelyezhette azokat is.

Talán a XVII. század hatvanas éveitől fennálló, Berzsényi Gimnáziumi Könyvtár — ma leválasztott és külön kezelt — teológiai anyagának fel nem tárt colligatumaiban felbukkanhat némelyik. Bármely előkerülése nyereség lenne, könyvtörténeti ismeretanyagunk gazdagodna általa.

*

1592:

Lackner Ádámné Consul Anna elítéli Lackner Kristófhöz írt levelében a soproni városi tanácsot, mivel nem törődnek a tudományokkal.

Lieber Sochn Cristoff dein schreiben Wölliches mier Den Erschten Dag-92 ist Jar Decembris sand, dos Hern Maigister Cergii schreiben Zue khomben hab ich genuegsam mich darin Ersehen vnd verschtanden das dier der her Maigister Nastinger den Prieff so ich geschrieben, Langsam hatt Zue geschölt, Dein schreiben ist das du mier schreibst wegen andwort fon meinen Hern Wögen deiner Dheses vnd schreiben das ich mit iber geben hab, darauff das ich noch wenig Beschaitt hab, Ligt alles noch Vnaufgedailder auff dem ratthaus hab Edlich mal angehalten Vm beschaid So hatt ain ersamer Rahdt niht ohren Zu hören Wil glauben das sie nicht gross achdung haben auff soliche nodben-

¹¹ Hossmann Ábrahám soproni leveleiről a *Soproni Szemle* 1965. évfolyamában írtam.

dige Khunst sein Ier wenig die es verschten wil ich glabn, Vor Nagi, Damisch, oder her faudt findern die soch auch wenig es ist in Verdrieslich dieselbigen Dheses nuer ain mal in die hend Zu nemen Vnd schauen was dein fleiß. vnd arbet ist wan sie Lust vnd Lieb dar Zur hetten ist nit miglich Das sie es solang machten vor inem Ligen Lassen wie denn allen es werten fileicht die sach fier die hand nemen vnd sich ehr kleren, was sie dain oder andberten das wil ich dich mit dem Eisten Perichten hab ain klaine geduld du solst inen werten was sie daruon halten ich wil glauben die guden hern fragen nit fil darnach du studierst wenig oder fil Es gildt inen gleich Wan sie gelerde Leid Lieb hetten so würden sie auch in grössern wierten sein, Ich hab sorg gott wiert vnß alle gar Ibel schtraffen Es gett wol so Ibel Zue Vnd ist ain grasse Verainderung der Zeid Pei Vnß, Was den Krieg andriffe Wie Du sagst das man werde balt hand anlegen das ist Zuuer Wundern bei Vnß sagt man Jeder man Ziech ab vnd Verten Vnferrichter sachen wider fannonder anhaims Ziechen, Wegen dös Hern Gabelman khödn Pin ich schon im Weckh sein goltt wigt nicht gar XX Ducatn edlich Ducatn gar Leicht geböst vnd die Cramern auch so mögen als die ducatn hab ich noch dem schmöltzn auff der Wag nit mer gehabt als 19 schber vnd ain ertt fom Ducatn darzue hab ich geben 11 ducatn Das Vm Dreissig Dukhatn Lenger wiert aber mein Raht Wer Das mier der her noch XX Ducatn schikhet So wiertt sie gerahtt hundert Ducaten Wögen vnd die Leng bekhomen wie das mas ist, Wiert auch dem Hern Reichlich 3mal Um den Hals gehn, den Wie ich das maß gesehen, hab ich Die Khödn flugs gabelt darauf gehalten ist khödn es ain wenig lenger geböst als halbe leng Dös maß, vnd Wenooh füffzig Ducatn darzue khomen wirt es Elenrecht das magst dadurch Gabelman.

Wegen Deines geburtz dag wie du schreibst, waiß ich nit anderscht den auff Elisabet das ist dem Neien Calender nach der 19 Nouember auff vnsern Jarmarkt ist es alle Zeid jar Zeidt aber den Drittu Dag her nach Pistu du auff die Welt khamen und Zu der Dauff gebracht, gefatter leid sein geböst H. Emrich Papaj adam seibid vnd die frau Hans Stainerin Soliches ist Peschehen dös ain vnd sibenzigist Jare den 3 dag nach Elisabet wie aber vermelt.

(Soproni Áll. Levéltár Lad. I. Fasc. Nr.).

1615:

Köszegi Székér Mátyás négyszögletes emblémákkal díszített nyomtatott emblémagyűjteményét felajánlja Sopron város tanácsának, egyben jobb fizetést kér.

Demosthenes Graecarum inquisitor, et Rhetor celeberrimus non Parum sapientiae etiam Carminibus inesse, Verum etiam divini Poete Plerique autumarunt, Quod ego quoque licet carminum rudem habeam Mineruam, Prudentiam in hoc studio Poeticæ latere haud ignoranter offero: Emblemata Vero quadratis figuris, et coloribus insigniri, Praesertim apud Hispanos ut historici traduntur, solentur, sed Cicero etiam arte et nodose compositas orationes et sententias eo Nomine titulauit, cui ego assentiri videor quod Vestris clarissimis et Prudentissimis Dominationibus haec emblemata mea ex Veteris scriptis composita, rejecta figurarum adjectione, commendaverim, ea en etsi non magni sicut ponderis, tamen exercitationem Nostram maxime Juuerum iuuenturum Itaque obinde oro Vestras amplissimas et Prudentissimas Dominationes ne Nostram commendationem et opera reyciant sed benignum erga nos vultum exhibeantur; Consulueram et quidem deliberarum mecum ut Praelo adycerem cum uero Typographum multis intricarum laboribus atque lucubrationibus Variis intentum esse, senserim, ad tempus distuli, expendant annuentiam et clementiam Vestrarum dignitatum: Quid autem harum praesentia declarem.

Vestrae dignitates optimi expertum habent me jam Per semestre et septimanas quatuor concionibus Non sine frugi exercuisse, et rerum mearum citra jacturam quoque petitioni satisfecisse, quod ulterius quoque facturum spondeo, licet a' parte Aduersas minas et criminationes non sine dolori animi sepius audio, quod ego inordinatus quasi adhoc officium animum adycerim, Verum Noui etiam illorum successiones fieri uel fraudibus, dolis, aut caede parata, Anserum strepitum moueri non soluo, data occasione Deo (manda) juante et coordinante hac de re Nostros Seniores me inquirere minime pigebit, donec autem ad hoc opus Sanctum me applicem non parum ruminacionis opus est, abrupto en aliquid fieri, sed minus, scimus. Vestrae Amplitudinís diligenter confidentis quisnam hominum Pro quinque florenis Per angariam huic operi manum ardyceret per integram septimanam labor in concionibus legendis Non Versanti erit, ut populus

inde uberiorem quam speravit accipias fructum, multos Vero authores opus esse, quos ego successiue mihi comparaturus sum, et Pro horum coemptione aliarumque rerum maxime Vtilium Angariam ampliari cupio, fieri en nequit dantus labor absque solutione. Mercenarius dignus suo premio. Dominus R. antecessor meus pro angariam 20 R(enanos) accepit quinque Vrnas to Modios, ego autem per totum, quadrantem solum. Pensitent saltem aequa lance Vestrae Dignitates, profecto rem justam et dignam postulo iuuentutem aliam esse coadjuuandam, administratione ad altiora tendimus, compositione librorum, fine quibus Nostra Doctrina profecto rudis est, Majorem et ego postea adicio diligentiam, qua profecto si non erit facile Nostros Hungaros ad immanum Papae Idolomaniam opponemus, qui alias Controuersorum Articularum minimum quoque Partem non norunt officiam Deo mediante et mecum laborante ut eorum sint consortes. His diuinae Protectioni commendo Vestras Dignitates. Dabam ex Musaeo meo reptim. Anno 1615. 2 Octobris Benignum responsum expecto Matthias Kűszőghius Rector Ungar(us) Soproniensis (Soproni All. Levéltár Lad. XII et M, fasc. 10. num 61).

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Laurenz Brewer hagyatéki leltára. Demkó Kálmán Lőcse történetével kapcsolatos tanulmányában¹ többszáz hagyatéki leltár mellett felhasználta Laurenz Brewer lőcsei nyomdász hátrahagyott javainak leírását is. Ez az irat azonban teljes egészében is igényt tarthat a nyomdászattörténet kutatóinak és az érdeklődőknek figyelmére, mert az eddig ismerteknél terjedelmesebb, és híven tükrözi egy gazdagabb XVII. századi nyomdász vagyonát.

Brewer haláláról a *Lőcsei Krónika* emlékezik meg: az 1664 márciusától télig tartó pestisjárvány vitte el október 12-én, igen idős korában (valószínűleg hetven felett). A város politikai életében jelentős szerepet töltött be: nyomdaalapításával egyidőben, 1625-ben már képviselőtestületi elöljáró, 1639-től 1641-ig, majd 1646-ban bíró, ezután évtizedeken keresztül tanácsos volt. A tanácsban általában a majorok vagy a malmok felügyelője tisztséget viselte. 1657-ben a lőcsei lövészegyesület „atyamestere” lett.² Rokonságához a város gazdag kereskedői és tudós emberei tartoztak, köztük a teplici papírmalom alapítója, Samuel Spillenberger orvos is.³ Két kisebbik fia, Johann és Samuel a wittenbergi egyetemre járt.⁴

Brewer hátrahagyott vagyonának összértéke 24.098 Ft 3 dénár. Legnagyobb értékű ingatlanai: két háza (a köztük levő nagy értékkülönbség magyarázata, hogy az egyik a Főtéren álló emeletes kőház volt, a másik valószínűleg csak faház), 54,5 hold földje, több majorsága, kertje, rétje. A nyomdát összes tartozékaival együtt 2.000 Ft-ra becsülték, több mint négyszeresére Valentin Gevers kassai nyomdájának (440 Ft).⁵ A kéziratok, az öntőkészülék és „más dolgok” 382 Ft 18 dénárt tettek ki, de emellett 2 mázsa megolvasztott betűfém is volt a műhelyben. A tulajdonos halála idején a betűkészlet már kissé kopott volt, hiszen egyik fele indulástól, másik fele pedig az 1630-as évek közepétől volt használatban, de a készlet mennyiségét tekintve a lőcsei műhely kiemelkedett a többi magyarországi nyomda közül: egyidejűleg 31 féle latin, görög és fraktúr betűtípussal dolgozott. (Az 1666-os sárospataki nyomda-leltár csak 16 féle típust

¹ DEMKÓ Kálmán: *Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században*. Lőcse 1882. és *Lőcse története*. Uo. 1897.

² Ld. HAIN, Caspar: *Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung*. Lőcse 1910 – 13. 305., 168., 195 – 197., 212., 272. lapját.

³ Spillenberger 1655-ös hagyatéki leltára bizonyítja ezt. Lőcsei Városi Levéltár XXI. oszt. 51. sz. 284. lev.

⁴ ASZTALOS Miklós: *A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601 – 1812*. Bp. 1931. 131, 133. p.

⁵ Ifj. KEMÉNY Lajos: *Kassa XVII. századbeli könyvnyomtatói*. MKsz 1899. 233. p.

tüntetett fel.)⁶ A könyvüzletben található bekötött és kötetlen könyvek értéke még a nyomda értékét is meghaladta.

Ezer forintnál többet értek ezenkívül a háziállatok, az élelmiszer-, bor- és sörkészlet. (A leltárban feltüntetett árak meglehetősen alacsonyok az akkori valóságos árakhoz képest.)⁷ Brewer lakásának berendezésében a polgári fényűzést a függönyök, festmények és a bőr karosszék képviselték. Tulajdonosuk igen jómódú volt, de a leggazdagabb helybeli polgároktól elmaradt, hiszen tükörrel, szőnyeggel, órával nem rendelkezett. Ugyanerre az eredményre vezet az arany- és ezüstművek mennyiségének vizsgálata is.⁸ A leltár szerint az elhunytak lengyel, német, magyar és török pénze maradt. A hagyatékon belül a legnagyobb összeget a pénz-követelések jelentették: 11.117 Ft 64 dénárt. Ismert, hogy Brewernak adósa volt Markus Severini kassai nyomdász. Mivel özvegye nem tudott fizetni, Brewer örökösei az adósság fejében a nyomdát követelték, de ennek teljesítését a kassai tanács megakadályozta.⁹ Laurenz Brewernak nyilván több, könyvértékesítéssel megbízott üzletfele tartozott, de az előbbi összeg magas volta miatt elképzelhető, hogy más jellegű vállalkozásba is pénzt fektetett.

A német nyelvű hagyatéki leltárnak azt a részét közöljük, amely a nyomdász hátrahagyott javainak teljes felsorolását tartalmazza, a vagyon felosztásáról szóló részt, amely egyébként is megszakad, nem. Az irat a lőcsei Városi Levéltárban (Mestsky Archiv) található, jelzete: XXI. oszt. 51. sz. 369–372. lev.

[A margón:] *Laurentij Brewers Verlas.*

Anno 1665 Den 20 Januarij: Ist auff befehl Eines E. E. vndt W. W. H. Richters vndt Rahts allhier, durch die Verordneten H. deß Theilsampts, deß H. Laurentij Brewers Se. Verlaßenschafft ördentlich Inventiert worden, vndt vnter seine hinterlaßene Kinder, namens Margaretha, Michael, Anna, vndt Barbara Stierbitzin, dreyen hinterlaßenen Kindern, erster Ehe, vndt fr. Judith, Maria, Johannem vndt Samuelem, anderer Ehe, vertheilet: wie nach der Inventur volget:

Erstlich pahres Geld

42 Einletzige Ducaten		Thuen fl	151,20
3 Doppelte Ducaten		Thuen fl	10,80
1 Stuck Heydnischgeld	2½ Ducaten	Thuet fl	9,—
1 Stuck dito	2¼ Ducaten	Thuet fl	8,10
1 Stuck dito	1¾ Ducaten	Thuet fl	6,32
5 Stuck goldene Vngerle	á ¼ Ducaten	Thuet fl	4,50
104½ Reichstaller, bestett in gantzen, halben, vndt viertels		Thallern	fl 188,10
60 Polturacken, oder Polnische Kreutzer			1,20
3 Stuck doppelte vndt 1 vergolter Thaller		Thuet fl	12,66
Vngrische Pfennig böß vndt gutte vmb		fl	3,—
Vnterschiedliche gemeine Müntz		fl	115,19
Von Goldenen Ringen			
1 Goldener Ring mitt einem Türckis		fl	5,—
1 Carniol Ring		fl	4,—

⁶ A Brewer-nyomdával kapcsolatos általam végzett betűtípuskutatás alapján, továbbá: HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. MKsz 1926. 111–121.

⁷ Hain i. m. 306. p.: 1664-ben 1 köből búza ára 2 Ft 24 den – 2 Ft 60 den között volt (itt 1,80), 1 köből rozs 2 Ft (itt 1,18), az árpa 1 Ft 80 den (a leltárban 1 Ft), 1 köből borsó 2 Ft 60 den (itt 1,50) stb.

⁸ Vö. DEMKÓ: *Polgári családélet* . . . 17., 29–30., 65.

⁹ KEMÉNY Lajos: *Kassai könyvnyomtatók életrajzához*. MKsz 1902. 535–536. Hasonlóképpen Valentin Gevert is tartozott Brewernak 25 tallérral. Ld. ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalék a kassai könyvsajtó történetéhez*. MKsz 1901. 65–67.

1 Dito Ring			fl	3,—
1 Dito Zerbrochener			fl	2,—

Von Silberm Geschmeid

1 Grader halb vergolter becher				
Wiegt	37 $\frac{1}{4}$	Loth	á fl	1,50
1 Vergolte Halbe flasch	47	Loth	á fl	1,—
1 Bundbecher	23 $\frac{1}{2}$	Loth	á fl	1,—
1 Köllich becherle	8	Loth	2 N*	fl
1 Hoffbecherle	4 $\frac{1}{2}$	Loth	á d	75
1 Vergolter Puckelgürtel	36	Loth	á fl	1,48
1 Rosengürtel auff einen silbern borten	35	Loth	á fl	1,50
1 Vergolter Rosengürtel	19	Loth	á d	90
1 Dito Rosengürtel	17	Loth	á d	90
1 Dito alter gürtel	20	Loth	á d	75
1 Pantzer gürtel	17	Loth	á fl	1,—
1 Vergolte Meßersched	9	Loth	á fl	1,—
11. Leffel	33 $\frac{1}{4}$	Loth	á d	75
9 Vergolte Leffel	32	Loth	2 N	á fl
14 Vnterschiedliche Leffel	43	Loth	á d	75
2 Schlechte Leffel	5 $\frac{1}{2}$	Loth	á d	50
3 $\frac{1}{2}$ Paar Gesperr	20	Loth	á d	75
8 Ecken zu einem büchel	2	Loth	á fl	1,—
16 Vnterschiedliche Schaugroschen	5	Loth	1 N	á d
18 Stuck allerley geld	2	Loth	á d	50
2 funtanell Bloch	5	Loth	á d	75
			fl	3,75

Volgen die Kleyder

1 Zobelner Hutt fl 18,— 1 Schwartzgriene Menteh, mitt taterschen Zeug gefüttert fl 25,— 1 Schwartz dito fl 25,— 1 Schwartz Mantel fl 12,— 2 Breite Hütt fl 2,— 1 Schwartz Peltz mitt Wammen gefüttert fl 18,— 1 Dito Peltz mitt Rücken fl 18,— 1 Schwartz alter Rock fl 8,— 1 dito fl 8,— 1 Kafftan d 75 2 Paar alte hosen, fl 2,— 1 Stuetz d 75 1 Schwartz Keppenick fl 2,— 1 Paar Wölfene Handschueh d 30 Etliche paar strümpff fl 2,— 1 Gutter Perleborten fl 36,— 1 Dito borten fl 28,— 1 Taffeter Weiber Rock mitt einer grienen Sammet Wüst silbern hafteln fl 12,— 1 Türckischer tobicht fl 3,— 1 Scheybel fl 5,— 1 Schlesisch vmb Kotsch Peltzel fl 6,— 1 Blau dito Peltzel fl 3,— 2 Anzieh Peltzel von grober leimet fl 2,— 14 Stuck Bettkleyder fl 52,— 11 Polster fl 22,— 1 Mesolaner fürhang fl 3,— 1 Gar gutter dito fl 8,— 1 Streen garn d 66 5 Gebilderte vndt 2 Gestreffte tischtücher fl 8,75 2 Gebilderte handtücher d 72 4 New gestreffte dito d 50 5 Alte handtücher d 36 3 Kleine Leibtücher d 90 5 Grobe dito fl 1,20 2 Gestreffte bettwettziechen fl 2,52 1 Bettwettzich von schlechten zwillich fl 2,— 5 Stuck Dito Polsterziechen fl 1,50 3 Alte Dito Pfüllziechen fl 1,— 10 Rothgestreffte Pfüllziechen fl 2,— 120 Eln leimet á d 12 Th. fl 14,40 27 Eln Roht gestreffte leimet fl 2,70 29 Eln grobe leimet fl 1,54 33 Eln schatter leimet fl 1,65 1 Badmantel fl 1,— 47 Stuck ganzte rothe bandel á d 24 Th. fl 11, 28 13 Stückel dito á 24 Th. fl 3,12 1 Kuhhaut Weißgerber arbeit fl 3,— 2 Gutte Thecken, 3 Lederne Polster, 2 Überlegene Pfüll, 1 Bettwett, 1 Gutt Leillach, 1 Türkische Deck, 3 Kleyder Strick. Thuet alles zusammen fl 382,40

Von Ziangefeß

302 lb Allerley Ziangefeß	á d 33	Thuet	fl	99,66
7 Wiedertaufferische Krüegel			fl	3,—
2 Glaserne gutte Latern			fl	2,—

Von Meßingenen gefeß

58 lb Meßing gefeß	á d 33	Thuet	fl	19,14
15 lb alt Meßing	á d 33	Thuet	fl	4,95

* neßig, a lat harmadrésze. Hain i. m. 13. p.

Von Köpffern gefeß

157 lb Köpffern gefeß á d 30 Thuet fl 47,10

Von Gewehr

2 Muschgueten, 2 Pantalier, 1 Hedgyeschter, 1 Sebel, 1 Stecher, 1 Degen vndt 1 Plutz. Thuet fl 6,35

Von Eysern Geschierr

1 Brätter, 1 Pfeffer Müll, 2 fewer schlitten, 4 Brandrosten, 3 Rosten, 2 große vndt 1 kleine Stoßgabel, 1 Heber, 9 große vndt 3 kleine Spieß, 3 Hackmeßer, 2 große leffel, 1 fischham, 3 Reibeysen, 1 Plumbheber, 1 Brandpfann, 14 Vnterschiedliche Pfannen, 8 Stürtzen, 3 dutzet eyserne leffel, 1 trichterle, 2 Eyserne Offenthierl, 1 Krantz zum fleischrauchern, 1 Keilhau, 1 Brun hocken, 1 Dreyfuß, 1 Rechen, 2 Kratzen, 2 Pfol, 250 Bretttnagel, 1 große holtz Seeg, 2 Spaden, 1 Grabeysen, 1 Heygabel, 1 Mistgabel, 1 alte hau, 2 krätzlin, 3 alte strosinfen (?), 1 Werckzeug zum Äpfel abbrechen, 1 Brandrost, 1 Eysern hedscheid, 1 Offengabel, 1 Ax, 1 Heugabel, 2 Ketten zum anheng Keßel. Thuet zusamen fl 26,90

Von Tischler vndt Bittner arbeit

1 Eybener Tisch sambt einer taffel, 1 Lindener tisch, 1 Weißer alter tisch, 1 Roht täffelchin, 2 Lange weiße taffeln, 2 Weiße täffelchin, 10 Weiße Lehnhäng, 2 Waschhäng, 2 Schreibtaffeln, 4 Himmelbetter, 6 Schlechte bett, 1 Kleyder allmery, 1 Speiß allmery, 1 Speißthrun, 1 töpffallmery, 3 alte thruen, 5 Schlechte laden, 5 Kramer thrun, 1 Großer Kasten, 3 Wappen, 1 Kalender taffel, 1 Schenck Vaß, 1 Gutter lederner Seßel, 2 Kasten, 1 Mangel, 1 große Badwan, 1 beschlagene bad, 2 Eyserne Reutern, 2 Löcherige scheppen, 2 Schragen, 1 Holztrag, 2 Lange trög, 1 Krautthubel, 3 gute laden, 3 Haspeln, 2 Lange Rottbaum, 16 Rottbaumene brett, 16 andere brett, 5 große bilder, 1 geferbt bett, 2 Schreiblädel, Bücher bretter, Kuffen vndt Betten, 2 Lange leytern, 78 Stappen Holtz, vndt sonst ander gerömpel, welches nicht gar auffgeschriben ist: Thuet zusamen fl 170,18

Volgen die Bücher

Im Buchladen gebundene Bücher vmb fl 796,73
 Vngebundene in Cruda fl 1879,76
 Johan vndt Samuelis Bücher fl 131,99
 Hauß Bücher fl 9,—
 Pergament, feell, Clausuren vndt dergleichen vmb fl 68,56
 Die Druckerey sambt aller zugehör fl 2000,—
 Schrifften, Gießzeug vndt andere sachen fl 382,18
 2 Zentner geschmoltzener Zeug fl 40,—
 3 Kuffen Wein fl 120,—
 9 Kuffen Bier fl 72,—
 396 lb Speck á d 12 Thuet fl 47,52
 40 lb Leim á d 20 Thuet fl 8,—
 4½ Kuff Sauer Krautt fl 12,50
 12 Stück Rindvieh fl 74,—
 3 Ziegen fl 3,75
 6 Schwein fl 16,10

Volget daß Getreid

115 Kl Weitz á fl 1,80 Thuet fl 207,—
 287 Kl Korn á fl 1,18 Thuet fl 338,66
 280 Kl Gerst á fl 1,— Thuet fl 280,—
 16 Kl Erbs á fl 1,50 Thuet fl 24,—
 14 Kl Rocken Meell á fl 1,— Thuet fl 14,—
 12 Fuhre Heu á fl 6,— Thuet fl 72,—
 41 Erdtoch Acker fl 1018,—
 13½ Erdtoch Weißwachs fl 405,—

Volgen die Gärten

1 Bierhauß am Zitterberg fl 10,—
 1 Garten beym Mitter Thierl fl 175,—
 1 Garten grad über fl 150,—
 1 Garten so Cristoff Pollags gewesen fl 25,—
 1 Garten so der Fickerns gewesen fl 180,—

1 Meyerhoff bey dem Vntern Gasthauß	fl 500,—
1 Halber Mayerhoff bey dem Oberthor	fl 250,—
1 Hauß am Nieder Ring	fl 3000,—
1 Hauß in der Klostergaß	fl 700,—
1 Gärtel hinder der Mauer	fl 10,—

Volgen die Einnehmenden schulden	
Einnehmende schulden sindt in der Summa	fl 11117,64
Summa deß gantzen Inventarij	fl 25859,94
Auß diesem Gutt sindt schulden zuzahlen in der Summa	fl 1761,91
Ohne der Theils Herrn Salarium	

PAVERCSIK ILONA

Rákóczi és a török könyvnyomtatás. A török könyvnyomtatás megalapítója, az egykor elrabolt kolozsvári diák, a későbbi renegát, Ibrahim Müteferrika 1717 őszén találkozott a Törökországba érkezett kuruc fejedelemmel. Rákóczi Vallomásai, a Mikes-levellek és a portai iratok tanúsága szerint a jövevények október végén értek Drinápolyba. Ekkor rendelte egy fermán Ibrahim agát, a „belgrádi magyar tolmácsot” Rákóczi mellé tolmácsi és török titkári megbízatással, aki a nagyvezéri kancellárián és udvari hivatalban is tevékenykedett. A kuruc bújdosók sorsának alakulása folytán a következő két évtizedben Ibrahim gyakran tartózkodott Rákóczi udvari környezetében. A fejedelem maga is megemlékezett róla, amikor a nagyvezérnek írott búcsúzó levelében „hív tolmácsát” Hekimoglu Ali pasa kegyes jóindulatába ajánlotta. Mikes később is emlegeti őt, de arról, hogy Ibrahim nyomdász is volt,¹ a rodostóiak közül csak Rákóczi svájci udvari nemese, César de Saussure tudósít.

Ibrahim Müteferrika már egy évtizede munkálkodott Rákóczi mellett, amikor a török könyvnyomtatás megalapítását kezdeményezte.² Pártfogója Nevşehirli Dámát Ibrahim pasa nagyvezér volt, akivel Rákóczi kezdettől fogva jó kapcsolatban állott. Az első arab betűs török nyelvű nyomda 1727-ben indult meg Ibrahim isztambuli lakásán. 1729-ben elsőként látott napvilágot az arab–török ún. Vankuli szótár, amelyet Kátip Çelebinek a tengeri háborúkról írott, térképekkel kísért könyve követett. A következő évben további öt kötet jelent meg Ibrahim műhelyében; ezek közül kettőt említünk meg. Az egyik az első franciák számára készült latin és arab betűs török nyelvkönyv, a *Grammaire Turque*, amelynek kiadását az isztambuli francia követség oszmán tolmácsi hivatalának vezetője, M. De Laria (v. Dolarie) és J. B. Holderman orientalista, német származású jezsuita páter közös munkája tette lehetővé. A másik, *Tercemei tarihi sey yah*, egy történeti tárgyú munka, az utazó históriája, a XVIII. század eleji afgán–perzsa háborúról szóló leírás. E könyv kiadásának körülményeire újabban fény derült, s bennünket közelről érdeklő, Rákóczi szerepét is érintő összefüggések tárultak fel.

Eddigi ismereteink alapján is föltételezhető volt, hogy Rákóczi rodostói udvarában tudtak Ibrahim Müteferrika török könyvnyomtatói működéséről, ilyen irányú erőfeszítéseiről, nehéz körülmények között megvalósított terveiről. Láthattnak és kézbe vehették a megjelent köteteket, hiszen munkássága első fázisában, 1729 és 1735 között, Rákóczi

¹ Vö. erről dolgozatunkat, *Ibrahim Müteferrika, a török könyvnyomtatás megalapítója*. MKsz 1974. 126–131. Ld. még HERPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Bp. Szeged 1971. III, 349. — SOMKUTI Gabriella: *Nagy könyvtáraink jelentősebb új szerzeményei*. MKsz 1969. 417–418.

² Jale BAYSAL: *Müteferrika, dan Birinci Mesrutiyete Kadar*. Osmanli türklerinini basitklari kitaplar. Istanbul 1968, 10., 46., 56–58., 78., 85. L. HOEPF: *Ibrahim Müteferrika l'interprète de Rákóczi, fondateur de l'imprimerie turque*. Acta Orientalia XXIX 1974, nt. 1.

haláláig 13 könyvet nyomtatott ki. Egyesek, mint pl. César de Saussure, vásároltak is belőlük. Arra is gondolhattunk, hogy Rákóczi tanácsaival segíthette törekvő tolmácsát —, igaz minde erre nem volt írásos bizonyítékunk. De az alábbi, a krakkói Jagello Könyvtárban Zygmunt Abrahamowicz által fölfedezett páratlan értékű dokumentum még ennél is többet bizonyít: Rákóczi személyes közreműködését Ibrahim sorrendben harmadik kiadványának napvilágra hozásában.

A *Tercemei tariki seyyah* avagy az utazó históriája, mint említettük, leíró történeti összefoglalás, orientalista témájú könyv a legutóbbi afgán — perzsa háborúról. A kiadó latinból fordította törökre a lengyel származású Judas Tadeusz Krusiński (1675 — 1756) jezsuita páter, misszionárius és keleti utazó eredeti munkájából. A szerző később a Jagello Könyvtárnak ajánlott egy sajátkezűleg dedikált példányt,³ amelynek török címlapjára a következőket írta: „*Historia Revolutionis Monarchiae Persicae*. Constantinapoli pro M[agno] Vezyrio conscripta et eiusdem iussu typis mandata. Opera P. Judae Krusiński Soc. Jesu, Missionarj Persici. Offert author J. K.” Eszerint a szerző művét a nagyvezérnek írta, s az utóbbi parancsolatjára került nyomdába. A Rákóczival kapcsolatos részletekről a címlap és a fedőlap közti külön lapon az alábbi autográf beírás olvasható:

„ANIMADVERSIO.

Author hujus operis peremptorie Constantinapoli evocatus infirmitate, protunc presso Vezirio praefatam historiam praesentare non potuit, sed praesentandam reliquit in manibus principis Rakotski, qui post limino 8va 7bris 1729 haec authori perscripsit.” (Magyar fordításban: Figyelem. Ennek a műnek a szerzője betegsége miatt végleg visszarendeltetvén Konstantinápolyból, akkor a nagyvezér akadályoztatása miatt a jelzett történetet nem tudta bemutatni, de Rakotski fejedelem kezébe adta bemutatásra, aki a szerző visszatérése után ezeket írta neki 1729. szeptember 8-án.)⁴

S folytatólag következik Rákóczi tudósítása a szerző kézírásával:

„Suppono informatam fuisse Reverentiam Vestram per Patrem Holderman *Historiam Persicam* praesentatam fuisse ex mandato meo per Ibrahimum nomine suo et non meo, cum tamen interrogatus fuisset, dixit eam me disponente compositam fuisse ab uno Nigro Dervis. Lecta *Historia*, desiderasset videre authorem et cum summa complacentia iussit imprimi.

Haec mihi mandaverat Ibrahimus, cui iussi repraesentare vezirio me ab ipso petere, ne imprimi iuberet nisi post discessum legati Achraff, unius ex principibus Agvanis, qui obsidioni Asphanensi interfuit, ne fors reduce in Persiam authore molestiae suscitarentur ei.

Respondit vezirius, se denuo legisse et per Tihajam ac Kapitan Passam examinari fecisse *Historiam*, sed nihil in ea reprehensibile, quin omni laude dignum repertum fuisse, singulariter ob prudentem impartialitatem, quae in relatis observata est. Itaque ut imprimeretur singulari fermeno mandatum est.”

Íme a Rákóczi közreműködéséről tanúskodó korabeli följegyzés:

(Föltételezem, hogy Tisztelendőséged értesült Páter Holderman révén arról, hogy a *Perzsa Történetet* bemutatták az én megbízásomból Ibrahim közvetítésével, az ő nevé-

³ Biblioteka Jagiellonska w Krakowie, sygn. 586726 I: „*Historia podróznika...*” Ta’rih-i Sejjäh ...

⁴ Krusiński ekkori tartózkodási helyét nem ismerjük. Az év elején talán még Drinápolyban lehetett. Az isztambuli császári követ titkos-rejtjeles irataiban ez olvasható: „... der Pater Krusinsky hat mir aus Adrianople geschrieben...” Haus-Hof- und Staatsarchiv Wien Türkei I Turcica 198. Bl. 87 verso, 8 December 1728. Dirling titkos dossziéjában található elszámolás szerint egyszer 42, majd 150 piasztért kapott kézhez. 199. Bl. 3—4. 3 Marz 1729.

ben és nem az én nevemben, de kérdéseire azt válaszolta, hogy azt egy fekete dervis állította össze az én kérésemre. Elolvastván a *Történetet*, szeretne volna látni a szerzőt, és teljes egyetértéssel bocsátotta nyomdába.

Ezeket nekem Ibrahim jelentette, akinek meghagytam, mondja meg a vezérnek, hogy én azt kérem tőle, csak Achraff követ eltávolozása után nyomtassa ki, aki az afgán vezérek egyike, és aki maga is részt vett Aspahanensis ostromában, nehogy a szerzőnek Perzsiába történő visszatérése után kellemetlenségei legyenek. A vezér azt válaszolta, hogy ő újból elolvasta, és udvari kapitányával, valamint a tengeri flotta parancsnokával meghányta-vetette a *Történetet*, de semmi kivetnivalót benne nem talált, sőt, csak dicséretre méltó dolgot, különösen bölcs pártatlansága miatt, amely az előadásban megnyilvánul. Ezért különleges parancsban intézkedett, hogy nyomják ki.)

Az idézett hiteles bejegyzés több szempontból is figyelemre méltó. Józan politikai megfontolásra vall Rákócziinak az afgán követre vonatkozó megjegyzése, illetve a kiadás időpontjára vonatkozó javaslata. Valószínűsíti, hogy a török fordítás alapjául szolgáló latin kézirat fölkeltette az emlékiró és politikai böleselő érdeklődését, s a lengyel szerző kéziratát még a török fordítás nyomdába adása előtt maga is elolvasta. Tanúsítja továbbá, hogy jól ismerte Ibrahim Mütefferrika török könyvnyomtatói munkásságát. S nemcsak tudott róla, hanem támogatta is úttörő vállalkozását. Sőt, a nagyvezérral kialakult összeköttetéseit felhasználva, közbenjárta a szerző távollétében kézírata kiadása érdekében. Pártfogásának is köszönhető, hogy Ibrahim a nehézségeket legyőzve sikerrel folytathatta könyvkiadói tevékenységét. Ez az új egyetemes érdekű művelődéstörténeti „adalék” önmagában is gazdagítja a törökországi Rákóczi-emigráció történetét. Elsősorban a fejedelem sokoldalú ténykedése szemszögéből.

Rákóczi megismerte a másik „fekete dervis”-t is, a szótáríró páter Holdermant, akinek sorait Krusiński szintén följegyezte Rákóczival kapcsolatos bejegyzése után:

„Citatus porro Pater Olderman 8va augusti haec perscripserat” — az említett páter Olderman (Holderman) továbbá augusztus 8-án a következőket írta:

„Expectassem *Historiam Persicam* Turcice conscriptam a Vestra Reverentia hac occasione mittere, verum inter aliquos solum dies e praelo in lucem absoluta dabitur. Sultanus et vezirius opus hoc cum auctore summopere admirati sunt et laudarunt, nec semel colloquio Vestrae Reverentiae frui exoptarunt, ut iustam laboris mercedem restituerent. Sed pro nostro sacristiae et sacelli infortunio aberat Vestra Reverentia.”

(Szívesen vettem volna, ha Tisztelendőséged ebből az alkalomból elküldené a töröktől írt *Perzsa Történetet*, de az csak néhány nap múlva kerül ki készen a nyomdából. A szultán és a vezér ezt a művet s szerzőjét a legnagyobb mértékben csodálták és magasztalták és nem egyszer óhajtották élvezni a Tisztelendőségeddel való beszélgetést (találkozást), hogy a műhöz illendő jutalmat adjanak. De Tisztelendőséged a sekrestyét és a kápolnát ért szerencsétlenség miatt távol maradt.)

Holderman sorai arra engednek következtetni, hogy azok már a következő évben kelteződtek, mivel a *Perzsa Történet* megjelenési éve is 1730, viharos éve a török könyvnyomtatásnak. De III. Ahmet és nagyvezére ún. tulipánkorszakbeli uralmának is, amelyet elsöpört a szeptember végi janicsárlázadás.

Krusiński bejegyzésének befejező sorai műve kiadástörténetével kapcsolatosak:

„Eadem *Historia* etiam Gallicis typis prodiit Pariziis et ex Gallico Amsterdami Hollandicis Latina omnibus aliis uberior ex sub incude (?) expedita. Si ita videbitur iis a [. . .] de iure brevi imprimenda.”⁵ — „Ez a *Történet* Párizsban franciául is megjelent, és Amsz-

⁵ Fordította Hegyi Balázs. A fordító megjegyzése: „Csak klasszikus szótár birtokában készült fordítás. Némely szövegrész romlott, ezért egy-két szó átültetése vitatható. Az utolsó mondat nyilván hibás szövegét így egészíteném ki: Si ita videbitur iis, a quibus de iure brevi imprimenda est.”

terdamban a franciából készült holland fordításban, de a latin mindegyiknél gazdagabb, gondosabb munka eredménye. Ha így ítélik meg azok, akik illetékesek mihamarabb kiadni.”

A *Tercemei tarihi seyyah* kiadása után egy évtizeddel megvalósult a szerző óhaja, latinul is kiadták művét. A párizsi francia, az anszterdamai holland, az isztambuli török és a német kiadás után az eredeti latin szerzői kézirat végülis hazájában jelent meg: *Tragica Vertentis belli Persici Historia*. Per repetitas clades ab anno 1711 ad annum 1728vum continuata. Post Gallicos, Hollandicos, Germanicos ac demum Turcicos Autho- ris typos auctior Authore Patre Thadeo Krusinski Societatis Jesu Missionario Persico accessit Ad eandem Historiam Prodrumus iteratis typis subjectus. Leopoli 1740. Typis Coll. Soc. Jesu.⁶ A lengyel orientalista szétszóródott keleti gyűjteményének töredékei a varsói Zaluski könyvtárba kerültek.⁷ Rákócziival kapcsolatos rendkívül becses, a lengyel–török–magyar kultúrhistoria körébe tartozó bejegyzését tartalmazó isztambuli kiadványának ritkaság számba menő példányát a krakkói Jagiello Könyvtár őrizte meg számunkra. Íme a lengyelországi levéltárakban és könyvtárakban folytatott bűvárló munka eredményének újabb történeti értékű hiteles dokumentuma.

ZYGMUNT ABRAHAMOWICZ – HOPP LAJOS

Még egyszer Doby Antal tiszaujlaki könyvtáráról. A *Magyar Könyvszemle* 1959-es publikációjában¹ Papp Ivánné Doby Antal könyvtár-kezdeményezését épp az alapítás sajátos körülményei miatt tartja könyvtári kultúránk értékes emlékének. Ugyanő 1961-ben a tiszaujlaki könyvtár és Arany János kapcsolatát vizsgálja.² Már ezek a publikációk is, 1972-ben pedig Galambos Ferenc kiegészítő közleményének³ újabb adatai világossá tették, hogy nem egyszerű kuriózumról, kultúrtörténeti érdekességről van szó, hanem egy sajátos vidéki szellemi mozgalom dokumentumairól.

Doby Antal könyvtáralapításának jelentőségét a környezet, a felsőtiszavidék akkori szellemi állapota határozza meg. A XIX. század első felében ez a vidék földrajzi, gazdasági és szellemi téren is periferális volt. Ebben az időben a mai Kárpát-Ukrajna területén egyetlen sajtótermék sem jelent meg. Egy 1846-os ungvári próbálkozás után 1861-ben ott indul az első hetilap, a *Kárpáti Hírnök*, majd jóval megkésve, 1874-ben a *Bereg*. A terület első állandó nyomdája Deák György 1846-ban Beregszászon alapított sajtója, amely Doby Antal könyvjegyzékeit is kiadta. A vidék egyetlen középfokú iskolája az Ungvári Drugeth-gimnázium.

A művelődés más fórumaival párhuzamosan rendkívül rossz volt a vidék könyvtár-helyzete. 1853-ban a kassai kormánybiztos kérdésére adott válaszok szerint⁴ Ugocsában sem a nagyszöllősi, sem a halmi, Bereg megyében pedig a vereckei és beregszászi járás-

⁶ Jan REYCHMAN: *Orient w kulturze polskiego Oświecenia*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1964. 47–48.

⁷ REYCHMAN, i. m. 86., 316. A. MUCHLIŃSKI: *Materialy do dziejów Kościoła Polskiego z języków – wschodnich*. Pamiętnik religijno-moralny Seria II, t. 7. 1061. I. BARANOWSKI *Biblioteka Żuluskich w Warszawie*. Warszawa 1917, 14. Ld. még REYCHMAN: *Znajomość i nauczanie języków orientalnych w Polsce XVIII wieku*. Wrocław 1950, 32–39. Uő. *Dzieje duszpasterstwa polskiego nad Bosforem*. Naszej Przeszłości t. 33. 1970, 169.

¹ PAPP Ivánné: *Könyvtár Tiszaujlakon*. MKsz 1959. 98–103.

² PAPP Ivánné: *Arany János és a tiszaujlaki könyvtár*. MKsz 1960. 177–183.

³ GALAMBOS Ferenc: *Újabb adatok Doby Antal könyvtáralapítói és mecénási tevékenységéhez*. MKsz 1972. 275–280.

⁴ Kárpáton túli Területi Állami Levéltár, Beregszász. 10-es alap, 14/59. sz.

ban nyilvános könyvtár nem volt, a munkácsi járásban pedig egyedül a munkácsi Kaszinónak volt könyvtára. Ezen túl a vidéken csak két egyházi jellegű könyvtár működött: A máramarosi papi könyvtár (Batizi András szervezte a század negyvenes éveiben) s az ungvári görögkatolikus püspöki könyvtár, amelyet Bacsinzky András alapított a századfordulón a maga 9000 könyvével. A Beregi Református Egyházmegye könyvtára ekkor még nem szerveződött egésszé. A kisebb-nagyobb magánkönyvtáraknak nem volt népművelő szerepük.

A felsorolt adatok fényében értékelhető igazán az a hősie küzdelem, amelyet Doby Antal folytatott egy népkönyvtár létesítéséért és fönntartásáért. Ez a magánkezdeményezés egy tágabb ívű, egyáltalán nem provinciális fölvilágosító koncepció része. A *Magyar Könyvszemlé*ben közölt cikkek több ízben utalnak Doby másirányú tevékenységére. Tudományos téren történelmi, geneológiai stb. munkásságára, de a városka és egész Ugocsa szellemiségében betöltött szerepére is. Céhe elismert mestereként az 50-es évek végén sikerül kiharcolnia egy polgár-egyesület engedélyezését. Több ez egy formális díszegyletnél; programját az alelnök Doby fogalmazta, hasonló jellegű német egyesületek alapszabályainak mintájára. (A politikum nyilvánvaló. A kormánybiztos is nyilván ezért engedélyezte. Időben távoli, térben közelebbi, sorsban azonosítható párhuzam: az 1920-as években is csak hasonló „cselfgás” után engedélyezték a kassai Kazinczy Társaság működését — a csehszlovákiai magyar kultúrélet hosszú évekig egyetlen szervezetét.)

Doby célja, szándéka ismert — naplójában is rögzítette — : a polgári haladás; ezért is választják a kaszinó elnevezés helyett a polgári kör nevet. 1863-ban azonban, egy újabb kezdeményezésénél, nyilván a másnemű közönség hiánya vagy távolmaradása miatt csak Mester Legény egyletről van szó.⁵

Doby szellemi fölvilágosulást sürgető koncepciója sokban illuzorikus volt. Anyagi erőforrások, jelentős külső segítség híján akadozik a könyvtár fejlesztése és komplektálása is. Érdekes módon azonban a legjelentősebbnek tűnő akadállyal, az abszolutizmus diktatorikus szerveivel birkózik meg legkönnyebben. Igaz, furfang és hamisítás segítségével. Naplójából tudjuk, hogy az érkezett könyvcsomagokat a rendelkezés ellenére sem mutatta be a szolgabírói hivatalban. Nyilván ezért kéri be a kormánybiztos a könyvtár jegyzékét. 1864. január 6-án Doby be is küldi „A' T. Újlaki Kölcson Könyvtár Laistro-má”-t.⁶ A kéziratos jegyzék 463 könyvről számol be, a szerzők vagy szerkesztők ábécésorrendjében. Gonda László szerint azonban már az első nyomtatott jegyzék is (1860 körül) több, mint 1000 példányt számol, míg az 1866-os kiegészítő katalógus 322 művet tartalmaz.

A kormánybiztosi hivatalnak benyújtott 1864-es jegyzék tehát azokat a könyveket tartalmazza, amelyeket Doby „bevallhatott”. Hogy mit és miért hagyott ki a felsorolásból, az első katalógus hiányában sajnos nem határozhatjuk meg. Érdekes azonban összehasonlítása a kiegészítő katalógussal. Ezek szerint Doby valószínűleg 1864–65-ben szerezte be Vörösmarty, Verne, G. Sand műveit, Imreffy: Magyar menekültek Törökországban, Maculay: Anglia története, Erdélyi János: Népdalok és mondák, Gaál József: Népmesék, Riedl Szende: Az Igor hadjárata c. könyveket s a lapok, folyóiratok nagy részét. Elképzelhető azonban, hogy ezek némelyike szintén az eltagadott könyvek közt volt már. Ez annál is valószínűbb, mert több, levelezéséből és naplójából ismert mű (pl. *Boldogházi esték* és a *Borászati lapok*) egyik ismert katalógusban sem szerepel.

Az 1864-es kéziratos katalógus tehát nem nyújt teljes képet a könyvtár állományáról, belső arányai azonban bizonyos következtetésekre adhatnak módot.

⁵ Kárpátontúli Területi Állami Levéltár, Beregszász. 674-es alap, 5/számzatlan.

⁶ Uo., 674-es alap, 5/497

Boros Mihály (6) és Vas Gereben könyve mellett megtaláljuk Beöthy László, Abonyi Lajos, Tóth Kálmán, Vahot, Vahotné, Emilia, Vadnai stb. írásait is, a legtöbb könyvvel azonban Jósika (12) és Jókai (11) szerepel. Magas a történelmi, művelődés- és zene-történelmi, nyelvészeti, irodalomtörténelmi, gazdasági és pedagógiai munkák, valamint a visszaemlékezések és útleírások aránya. Egészében az olvasmányossággal szemben inkább a szakkönyvtár jelleg a hangsúlyozott. Viszonylag magas számban szerepelnek akadémiai kiadványok, amelyeket pedig a közgyűlés „magas”-nak tartott az ugocsa-beregi polgári olvasóközönség és a néptanítók számára.

Az Arannyal folytatott levelezésből és Doby naplójából, valamint a korabeli lapok tudósításaiból a könyvtár sorsa és 1869-es pusztulása ismert. (Egy makacs tévedéssel azonban: Pappné első cikkében tévesen a Szamos 1869-es áradásáról ír. Ez a nyilván sajtóhiba jellegű tévedés makacsul tovább él az ezt követő cikkekben. Tiszaújjak azonban a Tisza jobb partján fekszik. Ez a folyó öntötte el a városkát 1869-ben, s azóta többször is.) Arról is tudunk, hogy Doby 1871-ben megpróbálta, ha nem is állandó könyvtár, de legalább könyv-beszerező akció formájában felújítani misszióját. A könyvtár továbbélésének egyik mozzanata: bár Doby 1865-ben leállítja a beregszászi fiókot, valószínűleg a visszamaradt könyvekből s talán újabb beszerzéssel előbb Fried Salamon, később Démán Samu, végül Pinkász Samu tovább folytatják a Keszler Józseftől átvett könyvek kölszönzését. Erről a *Bereg* c. lap több cikke is hírt ad, valamint Lehoczky⁷ is létezőnek tudja.

Lényegében azonban a könyvtár az 1869-es árvízkatasztrófával megszűnt. Hogy a továbbra is aktív társadalmi szerepet vállaló Doby nem szervezte újjá, abban az is közrejátszott, hogy ekkorra már az apró, néhány száz kötetnyi állományú könyvtárak egész sora hálózta be a vidéket. Ezek közül többnek Doby is juttatott könyveiből: Ugocsa Megyei Néptanítók Egyesülete könyvtára, a Nagyszöllösi Kaszinó Könyvtára, az Ungvári Tanítóképezde könyvtára, Viska község könyvtára, a Nagyszöllösi Polgári Iskola Könyvtára, a Királyházi Olvasóegylet. Ezek kapták a Doby által ajándékozott 481 kötet jelentősebb részét, 297 kötetet.

Ekkora már pl. Beregszászban, ahol alig egy évtizede szükségesnek mutatkozott fiókkönyvtár létesítése, 6 kisebb könyvtár működik.⁸ Ugyanez a helyzet Munkácson, Ungváron és a vidék nagyobb községeiben is.

Doby könyvtáralapító-főntartó missziója ekkorra tehát nélkülözhetővé vált. Fennállásának egy évtizede alatt azonban valóban sürgető és nélkülözhetetlen feladatot vállalt és végzett becsülettel. Ezen túl, míg a magyar könyvtártörténetnek ez csak érdekes epizódja, a mai Kárpát-Ukrajna kultúrtörténetének nehezen fölmérhető és értékelhető, jellemző és fontos jelensége volt.

BENEDEK ANDRÁS

Szabó Ervin két levele Kolozsvárra. A szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattára — az intézmény jellegének megfelelően — főleg tudóshagyatékokat gyűjt, így teljesen természetes, hogy a kéziratállomány zömmel tudósok (Dézsi Lajos, Herrmann Antal, Márki Sándor stb.) levelezéseiből, kézírataiból, családi vonatkozású írataiból stb. tevődik össze. Mint minden ilyen gyűjtőkörű kéziratárnak, a szegedinek is a levelezésanyag a legértékesebb, legfontosabb része: Munkácsy Bernát, Kálmány Lajos, Katona Lajos, Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor, Vikár Béla stb. levelei nélkül aligha írható meg a

⁷ LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája*. Ungvár 1881. II. kötet, 119. old.

⁸ *Bereg* 1886. XII. évf. 33. sz.

magyarországi társadalomtudományok századforduló körüli szakasza. A levelezés ugyanis az életmű magyarázója és kiegészítője; a levelekből tárulnak föl leginkább a tudósok életének eseményei, munkásságuknak az állomásai, írásaik létrejöttének „körülmenyei”, s mindenekelőtt: az egyes tudósok gondolkodói magatartása, intellektuális attitűdje, Lukács György kifejezésével: „az egész valósághoz való viszonya”.¹ Sajnos, az a gazdag, de ezúttal még vázlatosan sem ismertethető anyag, amely Szegeden van, egyelőre teljesen ismeretlen még a kutatók előtt is; most — bármennyire hasznos volna is — nem mutathatom be a Kézirattár egész anyagát (még jelzésszerűen, figyelemfelhívásképpen sem), csupán két olyan levelet, amelyek — éppen mert aligha gyanítanánk, hogy Szegeden található — különösen elkerülhetik a kutatás figyelmét.

Mindkét levél írója Szabó Ervin. Szabó ideológia-történeti jelentősége, a századforduló szellemi életében vitt szerepe, munkásmozgalmi tevékenysége már eleve e levelek közvételével mellett szól. A szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött két Szabó Ervin-levél mindemellett — e hasábokon — külön jelentőséggel is bír. Mindkét levél ugyanis Szabó „hivatalos” tevékenységének, napi munkájának terméke; az egyik megírására könyvtárosi rutinfeladatok készítették, a másikéra élete egyik utolsó nagyobb vállalkozása, a *Világ* tárcarovatának a fölfrissítése² ösztönözte. Mindkét levél tehát könyvtár-, ill. sajtótörténeti fontosságú.

I. Az időben első Szabó-levél Herrmann Antal (1851 — 1926) etnográfushoz, a modern magyar néprajztudomány egyik legjelentősebb szervezőjéhez³ íródott, 1916. augusztus 17-én. A pár soros, érdemi részében sokszorosított szöveg: hivatalos írás. A Városi Nyilvános Könyvtár igazgatója hivatalosan „keresi meg” „Nagyságos Dr. Herrmann Antal egyet. tanár urat”,⁴ hogy küldené meg a könyvtár részére könyvtárosi forgalomba nem került munkájának egy példányát. A sokszorosított szöveg megfogalmazása talán nem is az igazgató munkája, ő — mármint Szabó Ervin — alighanem csak aláírta. A levél mégis — éppen sokszorosított volta miatt — értékes dokumentum: a könyvtár — Szabó vezette — állománygyarapítási munkájának történetéhez szolgál adalékkul.

Maga a levél egyébként a következő (a címzés s a kért könyv címe gépelt, a levél szövege sokszorosított, az aláírás autográf):

VÁROSI NYILVANOS KÖNYVTÁR

BUDAPEST IV. GRÓF KÁROLYI-UTCA 8.

Budapest, 1916. augusztus 17.

Nagyságos

Dr Hermann Antal
egyet. tanár úrnak

K o l o z s v á r

¹ Az idézett részt is tartalmazó Lukács-levelet közli: UNGVÁRI Tamás: *Déry Tibor alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp. 1973. Szépirodalmi K. 198.

² KÓHALMI Béla: *Pillanatképek Szabó Ervin élete utolsó évéből*. Magyar Könyvszemle 1968. 240 — 242.

³ Vö.: ORTUTAY Gyula: *Halhatatlan népköltészet*. Bp. 1966. Magvető, 161. A kemény bírálatáról ismert, polemikus hevületű Jankó János egyik levelében így jellemzi Herrmannnt „az ethnografia ügyét mindig szívesen hordta s [...] azért többet tettél életedben, mint egész Magyarország 1000 éves fennállása óta (ez nem phrasis).” (Jankó J. levele Herrmann Antalhoz Tomszk, 1898. szept. 25. — Szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Herrmann-hagyaték.)

⁴ Herrmann 1916-ban még nem volt egyetemi tanár, „csupán” magántanár!

Hálás köszönettel vennők, ha alant felsorolt beces munkáját, mely könyvkereskedői forgalomban nincsen, könyvtárunk rendelkezésére bocsátani szíveskednék.

Viszontszolgálatra mindenkor készen
teljes tisztelettel
Dr Szabó
igazgató

Románia, Magyarország és a világháború.

A levél nem szorul különösebb magyarázatra, csupán Herrmann szóban forgó „könyvéről” kell pár szót szólni. A *Románia, Magyarország és a világháború* eredetileg a *Brassói Lapok*ban jelent meg 1915-ben, folytatásokban; a füzet az eredeti (hasábos) szedés felhasználásával (áttördeléssel) készült, voltaképpen tehát különlenyomat. Ez a körülmény nehezíthette meg a Fővárosi Könyvtár tájékozódását, ill. állománygyarapítási munkáját. Hogy Szabóék végül is hogyan szereztek tudomást — jó éves késéssel — a füzet létezéséről, nem lehet megállapítani; a késedelmes beszerzési kísérlet mindenesetre azt mutatja, hogy a könyvtárusi forgalomba nem kerülő munkák figyelemmel kísérése még Szabó Ervinéknek is rendkívül nehéz feladatot jelentett.

2. Szabó Ervin másik levele élete utolsó hónapjaiból való (1918. június 30-án kelt); címzettje a kolozsvári egyetem irodalomtörténész-professzora, Dézsi Lajos (1868 — 1932) volt. Kóhalmi Béla tanulmányából tudjuk, hogy Szabó Ervin éppen ekkortájt (június elején) vette át a *Világ* tárcarovatának szerkesztését,⁵ s próbálta kialakítani a tárcarovat munkatársi gárdáját. E szerkesztői-szervezői munka ma még a kelleténél ismeretlenebb, különösen részleteiben, ezért fontosnak látszik a Dézsihez írott, Dézsit a *Világ* munkatársai közé invitáló levele is. Jó volna persze tisztázni: milyen „meggondolások” vezették el Szabó Ervint az akadémikus, s már akkor is konzervatív Dézsihez;⁶ mindenesetre a havi egy tárcára való fölkérés mindenképpen Dézsi elismerését, megbecsülését mutatja, azt, hogy Szabó Ervin számolt vele.

A „VILÁG”

Tárcarovatának szerkesztősége

Budapest, 1918. jún. 30.
I, Ménesi-út 19.

Igen tisztelt Professzor Úr!

Nagyon köszönöm készségét, mellyel hajlandó a tárcarovatnál működni. Ha a *Világ* el is parentálta,⁷ annál örövendetesebb, hogy ilyen életerősen támad fel éppen a tárcarovat számára. Nem hiszem, hogy megsokalnánk sűrű látogatásait, sőt azt szeretném, hogy a tárcarovatnál havonként I cikke kötelezettséget vállaljon.

Szíves üdvözlettel
őszinte híve:
Szabó Ervin

[A boríték címzése:]

Nagys.

Dr. Dézsi Lajos
úrnak

Kolozsvár

Egyetem

⁵ KÓHALMI Béla: *i. m.* 240 — 242.

⁶ Dézsi Lajos pályájának, tevékenységének átfogó elemzése még nem történt meg; „konzervatizmusa” inkább csak föltételezett (pl. Császár Elemérhez, Berzeviczy Albert-hez fűződő barátsága alapján) — úgy tűnik azonban, szubjektív tisztességéhez semmi kétség nem férhet.

⁷ Az elparentálásra való utalás — számomra — nem világos; tisztázása további munkát igényel.

E levél írásakor (három hónappal halála előtt) alighanem már súlyos beteg lehetett Szabó Ervin; a Dézsihez címzett levelet azonban még saját kezűleg írta meg. — Tudomásom szerint egyébként Dézsi nem publikált a Szabó Ervin szerkesztette tárcarovatban; a fönti invitálást olvasva azt kell gondolnunk, Dézsi távolmaradását is Szabó Ervin megbetegedésével hozhatjuk kapcsolatba.

3. E két Kolozsvárra küldött Szabó-levél fölveti Szabó Ervin kolozsvári (lehetséges) kapcsolatainak a felkutatását. Annál is inkább, mert 1918. februárjában az *Új Erdély* akkori szerkesztőjének, Szentimrei Jenőnek is írt egy fontos levelet, a levél *Egy levél* címen az *Új Erdély* 1918. február 23-i számában napvilágot is látott.

LENGYEL ANDRÁS